

A RENGETEGBEN

Irta: RÉVÉSZ BÉLA

A faluhoz közel volt a kicsiny vidéki város, ide Erzsébetet beadták szolgálni.

Erzsi eddig a kövér réten libákat őrzött és míg tizenöt évét el nem érte, az ármánnyal bűgő mindenségéből mindössze annyit tudott, mint sárgulnak pattanó héjjukból az őrizetére elősürgő kis libák.

A városkában járt a fűszereshez, konyhában, szobában síkált, vasárnap a falubeli lányokkal a fogadó nagy kertí udvarán, a holdvilág alatt táncolt s egyszer valaki a fejét hátrahajtotta, durván a testét a maga testébe beleveszejtette és az udvar szérújén, egy nagy gödörrel, alázuhant a föld. Erzsi sok hónap után, egy bandzsál hajnalon, amikor a kín forgatta szegény testét az ágyas faházikójában, úgy érezte, megindul szíve, lelke, teste és a konyha sötét csendjében valaki felnyöszörgött mellette. Erzsi rettent, álmélkodott a lugoszinű világosságban egy piciny emberke mozgolódott a vánkoson; ijedség, keserűség, vad undor dübörgött át az eszén és dühöngő karokkal a porontyot felnyaláboolta, kivonszolta magát a kertbe, ahol egy gödröt megásott, az emberkét gyorsan a földben elültette, palántás munkájánál nem látott, nem hallott, csak a düh, az utálkozás morgott körülötte és a fekete föld felsírt az arcába. Erzsi megborzadt, a talajfodrok közül éles, kicsiny kék szemek néztek a szemébe...

A falu, a kisváros után jött a nagyváros, Pest.

Erzsébet súlyokkal a lelkén, batyúval a hátán fölcipekedett a gőzösre, a vonatfülke kuckójában mukkanás nélkül megcsodálta, mint futnak elébe a jegenyefák, az apró házak, a búzaföldek, az elmúlt iszonyat még legyintgette kicsi eszét a jeges ismeretlenséggel, fájósan, fázósan össze-összerázkódott képeitől, de a menekülés gyönyöre, a pesti szolgálat biztatása már meleget vitt a kedvére, a kuckó fatámlái lassú kegyeskedéssel meglágyultak, zökkent, nyikordult a vonat és Erzsébet lankadt esti napsütésben kilépett az üveges, nagy pályaudvaron a pesti ég alá.

A pályaudvar előtt nagyságokkal egyezkedett, a helyszerzővel, cselédleányokkal barátkozott, aztán beszélgetett az ügyvédékhez, ahol a konyha csillámló rézedényeivel, kemencés kályháival, tejüveges ablakaival, villamos lámpáival ünnepélyesen ráköszöntött. Erzsi friss örvendezéssel helyezkedett el pazarló birodalmában, mindjárt törte a diót, örölte a kávé, piruló enni-alók halk párázatában a szakács-

nének kis falujáról regélt, az álmosodó este szép csendesen aláhajolt az éjszakához, a konyhán túl, a jól bélelt szobákban alváshoz készülődtek, Erzsí meztelen lábatalpait tréfás szőnyegek csiklandozták, szolgáló kedvében tett-vett, az ügyvédné kommandírozását kívánczozva, fűrgélkedve ügyelgette, selymek, csipkék, függönyös lugasában, egymásba ölelkező szobák keresztútján sóhajtozva, lustálkodva meg-megállt, nyugvó képzeletét a bámész messziségekhez elbocsájtotta... a háló rózsaszínű sátorában gyerekhang kacarászott, felkacagott.

Erzsí megrezzent, mokány teste, az ágaskodó lábujjhegyétől a kitárult szemég megnyúlt, a vánkosfelhők felé nézett, az ügyvédné karjaiban, pólyában repdeső emberke gimnasztikált, ugró fejcséke alig hogy meg-megállt, nevetős arcoskájából kifénylettek az álom-talan pici szemei...

Erzsí pillantása megrebbent, valami vad durva erő megütötte a szívét, két szemhéja görcsös zsugorodással lezárult és szédelegve kibotorkált a konyhába.

Erzsí egyedül maradt az éjszakával és az elsötétült szívével, mely leszakadó súlyokkal nehezedett a testében. Megroggyant, meg-rokkant és bedőlt a faházikóba, amilyen koporsókkal a robotos cselédlányok halni térnek.

Fölriasztva, Erzsí a bizonytalanság fölé komorkodott, mely settenkedő rémeivel megnyílt előtte, üszög, bántalom, idegen szenvedés körülbrincolták zavarodó esztét és leigázottan látnia kellett, amint az éji kárpitok feketéjéből rásugarasodik az eltakart, lezárt szemeire két piciny szemnek a kékje... Megborzongott.

Menekülő, elrejtett szemei elé odatárult a kert, a kis földhalommal, a föltürt rög vastag szagossága föltör a szája, orra alá, gözölgő, fázós hajnalon araszos gödör mélyült, vizes fűvek, hideg gyökér, porhanyós talaj a két kapkodó, összeütődő kezeiben... s benn a földben, lenn a földben, a fűrészelő, alig halló, ézengéssel sujtoló sírás. Erzsébet borzongott a meleg házikóban és törmelékes gondolatai közül fölemelkedett az első káprázat...

Megbújva, belésuppedten vánkosokba s kaszált sejtelmeibe, belerévült a titokzatosságba, mi történt vele?... a táncos est föl kísértett párázatával, a katlanos kavargásával, vonszolt teste tudatlanul és szolgálattal odabotlott a szerü alá, süttött a hold, szakgató, szörnyü erős karok körülzárták és föld, szerü, holdvilág összedőlt az ámulásig, amikor újra táncba vitték... Erzsí próbálkozó esze verekedett a rejtelemmel... ahogyan testét körülhőmpölyögték a nem ismert melegségek... hetek, hónapok váratlan pillanataiban ólálkodó ördögösség lökdöste a hasát, szívét... futkározó, friss lábai, mint a kő, megsúlyosodtak... máskor a feje, az esze fölött, mint csiklandós fésű áthúzott az oktan öröm... a teknő mellett a megnőtt testével ügyeskedni kellett... sugdosó álmok, amik a váratlan csudálkozásra föl-ébresztették... és az elködölt éjszaka, amit soha nem lehet kiismerni...

Erzsí rámeredt a fekete falakra, amik reménytelen rejtéssel körülfogták a megismerést... visszamerült a támadó kinok forgó-

jába . . . vállát, fejét az irgalmatlanság leszorította, csipője, lábai leterítve a sorsra várakoztak, síklott a fájdalom, csavarodtak rá az égető kígyók és kiszakadt ágyékából a nyomoruság, ami ama vaksi szennyes hajnalon meglátogatta . . .

És nem tudta mi történt vele, mért történt vele . . .

Nem gondolnak az emberek arra, hogy a szomorúságnak milyen kijelölt bujdosói pihegnek olykor a faházikókban, ahol cselédleányok az éji csöndben a lelkükkel beszélgetnek . . .

Erzsébet tizenhat évének kis erdejéből elámult a rengeteg felé, amerre az üvöltő élet terebélyesedik . . . sóhajtozott, rémüldözött, az éjszakát iramos végtelenséggel átvirrasztotta, hajnalra a rettenetes odacölöpölte agyához, de a szakácsné lerántotta Erzsi elásott fejéről a takarót és ráröhögött:

— Gyöngyöm . . . Szólt már a kakas . . .

Erzsi a csipős hideg vízzel megfröcskölte karját, nyakát, arcát, minden dolgot, rendetlenséget magához vett, a szakácsné eltolta a munkától, az öregasszony elégedetten dörögött:

— Új söprű, jól söpör . . .

Hosszú csöngetés berregett a konyhában, Erzsi megcövekesedett, a csöngetyű sürgetve perlekedett és Erzsi vörös orcával, akadozva mondta:

— Én majd a konyhában dolgozom . . . Mindent elvégzek itten . . . itten . . .

A szakácsné rárívalt:

— Te bagolyfülü . . . Nem hallod, a nagysága csönget . . .

Erzsébet ellökte a fáradt, elkinlódott testét a szobák felé . . . hibás lélekzéssel, szemét lehunyva lépegetteit a háló felé, a mély ajtófüggönyök előtt tehetetlenül megtorpant, hallgatódzott, figyelt . . . derült gögicselés tereferélt az álmos csöndben. A villamos csöngetyű újra fölsikoltott, Erzsi az ügyvédné elé lépett és ájuftan elnakogta:

— Nagysága, adja ki a könyvemet . . .

A csipkék közül a finom nő idegesen kihajolt:

— Megbolondultál? . . . Miért? . . .

Erzsi menekülő, lezárt szemekkel elsuttopta:

— Csak . . .

Erzsébet megpróbáltatása elindult az eltakart ösvénylabirintusban, ahol nincs pihenő, perzsel az aranyék, a nap fénye elszomorodik a gondolat fellegetől.

Erzsi megint kiment a pályaudvar elé, benézett a helyszerzőhöz, ült a lányok között, hallgatta a beszédjüket, tanulatlan eszén átkesergett a sok mérgeződés a rossz kozstról, perlekedő nagyságokról, s beleelegyedés nélkül hallgatta a tereferét a ligeti örömkőről, az új ringispilről, a katonák huzakodó tréfáiról és versengéséről, Erzsi ült a padkán, bódorgott az utcákon, estére betért pihenőre a kvártélyoshoz és nem ment le lelkéről a bizonytalanság, ami meg-

lehelte bánattal, ijedséggel, csöndes, lassu fájdalommal. Kis pénzcskéjét föléldegélte, az atyai kedvü, sunyi helyszerző rá is ripakodott:

— Az ilyen helyre leány, miért nem megy már szolgálatba?...

Erzsi kurtán felelte:

— Ahol gyerek van, oda nem megyek...

A lányok helyeselték:

— Mindig csak pelenkát szagolni, dajkálni, alvás helyett kocsit tologatni...

A helyszerző szímatos orra-nyergén megigazitotta az arany cvikkerét s alázatosan rámosolygott leányaira és szentenciázott:

Igaz... Igaz... Bár vannak lányok, akik az ilyen helyeket szeretik, a gyermek... a gyermek...

A helyszerző, hogy a többi kondícióit is megvédje, valami lendületeset akart mondani a gyerekekről, a meleg családi képről, de meggondoltan... Erzsi felé fordult, változtatott a szavaló hangján és biztatta a makacsul hallgató leányt:

— Aztán nincsen mindenütt gyerek... A helyre előbb fel kell menni, ott széjjelnézni... Aztán lehet csak beszélni, hogy így vagy úgy... Szentem...

Elmenni, széjjelnézni?... tüskés ösvénye volt ez a labirintusnak, mely sűrűsödő fogójával leereszkedett Erzsi körül. Becsöngettek a helyre. Erzsi a helyszerzővel megállt az előszobában, a konyhában mozgolódtak, az urnó mindjárt kijön a tárgyalásra... Erzsi nekiszögezte arcát a csöndnek, fülelt, horkant, tétovázva álldogált a szobák előtt, a nagysága kilépett és examinált:

— Tud vikszolni, vasalni?...

Erzsébet felelt:

— Igen...

s vizsgáló szemekkel, merő tekintéssel az ajtónyílást nézte...

A nagysága felsorolta:

A nagy szőnyegeket hetenként kétszer klopfolni... a szenet felhordani, mángorolni... Érti?...

Erzsi felelt...

— Igen... Igen...

hallása, mint a vitorlás vázsza, ha az orkánt érzi, kifeszült, mozcant, mozdult, türelmetlen sietséggel erre, arra fordult, a szobák mélyét, neszelését, titkolódzó rejtelméit megvívgyázta, a helyszerző ügyeskedve meghajolt és szemtelenkedett:

— Nagysád... van e kisgyerek a becses családjában?...

Erzsi vad zökkenéssel hátralépett, már a lépcsőn volt, a helyszerző a nyomában biccent és óvatosan perlekedett:

— Egy gyerek... egy gyerek az nem sok... mért nem szereti... A gyermek, a gyermek... olyan mint a nyíló rózsa... Hát talán magának nem lesz?... Szentem...

Néma viadalba került Erzsébet lelke és senki nem tudhatja, mi parázklik olykor két szemnek elborult bogarában... az utcán, mint

a megvert, ódalgott Erzsi az emberek között, az asszonyokat megügyelte, tereket, fordulókat megkémlelte és ahol anyaölben, kis kocsi-ban, játékos réten, messziről megvillant a gyerekruha, kitért, lehajtott fővel más utakra vádolt... az idézés mind szaporábban, minél kegyetlenebbül ráintett, a piciny kék szemek fénye, ami rásütött az ügyvédek-nél, nyugton nem hagyta, felejtkező pillanatokban kitérült, gyujtogatott, az elásott szemecskéknek kék máglyái rálobogtak Erzsi szé-dülő szívére... dörömbölt az eszén, zugott az eszméletén, hogy fél gyermekszemekről... az alvó tudatlanságból számonkérő, könyör-telen ébredéssel ébredt s loholt a konyhák körül, hőkölve lépegetett a helyszerző mögött, az egyik helyen üzött szorongásában, mint a balzsamos nyájasság tárult eléje a tisztaság, mód, béke, igazi ágy volt a cselédszobában, a nagysága szép piros, melegsavú, Erzsi kívánta a szolgálatot, de elébe futott, csecsemővel a karján egy nagyobbacska leány és vallatta, faggatta Erzsit:

— Tud-e mesélni?...

A leselkedő rém előttoppant... Erzsi menekülő arcát elfordította, reszketős kezével a szeméit letakarta és mint az eszelős, lépést hibázva, morgó szavakat bugyborékolva, kisomfordált a lakásból...

Éhesen, elnyűtten, végre két öreg nővér portájára került, a szunyókás, jószívű vén lányok között fölpezsdült a munkakedve, egy délelőttön az elmaradt kályhamázolást, surolást, ablaktisztítást elvégezte s csillogott, kacérkodott konyha, lakás, kilincsek, minden, mire a család-fő, az öreg nők fivére, az ebédre megjött, kopasz, vékony, glóriával öszülő fején a nővérek megcsókolták, a barázdás sovány arcát meg-cirógatták és Erzsit is — feleje kihajólva — tudósították:

— A fiatal úr...

Altató, robotos szolgálatban Erzsébet most már csak a pihenés éjszakáitól félt, mosás, takarítás, a szénnel, tával való cepekedés lefogta az ügyelő esztét, de estére, ha elcsöndesedett a munka és a tétilenség elindította Erzsit az akaratlan speculációkra, megnyílt előtte az a titkos világ, mely bolygatott emberek lelke mélyén a megkísértés éjfé-lüteseit várja...

A fölébredés, a vak szörnyüségből már el nem engedte és a sötét virrasztás rádobálta alakatlan árnyékait Erzsi állomkereső fejére, dölt és ernyedett az összszedett fáradtságtól, de finom, lassú képzelődések borzongatták az eszméletét... ijesztőn, hirtelen, megböngött körülötte a nesztilenség és halottas mozdulatlanság terült el a nyomában... fenyegetés, ismeretlenség, rettegetés, álmodás összegomolyogtak a bús felhő járással és Erzsi riasztva, imádkozva verekedett a káprázataival...

Bolygatta, fürkészte az ármányos estét, a sodró ájulós táncot, amiből átszedült az élettellenességbe és napsütéses lett a holdvilág, a csil-lagok beleültek a szemébe s megindult az új élete olyan zuhanókkal, amikről nem tudott, amik érintetlenségét úgy belepték, mint az egy

éjszakát előmlő virág a várakozó almafát. Riadozott és álmodozott, horkant és elszelidült, amikor a rejtelem innen ráfújt, gyerekleány tisztasága tanakodott a csudálatossággal, nyílazta a bánkodó szívét rajtaütő fájdalomokkal, de illat, melegség is felkavargott a szomorúságból és Erzsébet megérlelt fiatal teste, feszülve megnyúlt a virrasztó éjszakában...

Erzsébet megpihentén, bódult titkokba bepolyáltan kibámúlt az éjszakába, de veszteglő ámulását feldöntötte a kísértés s rásúvöltött andalodó kedvére az iszonyat... hajnali fák belefeketedtek az égbe, fölötte, körülte megállt a levegőtlen levegő, rög rendült, arasznyi gödör ásta alá magát, mint a sötétlő lelkiismeret... Erzsébet két karját feje alá támasztva, mint a megfeszített, sorsát várta... szeme, álma, sóhajtása kavargó látomásaival tusakodott... gyónás, tulvilági pillantással villámoló hívás, megtört, ájtatos alázatosság a menekülő eszt elveszejtették és megzendült a gonosz éjszakában félénk szívharangja:

- Boldogságos szent szűz, könyörögj érettünk...
- Holdvilág alatt boszorkák röpültek és a sátán jött el értem...
- Nem tudom mi történt akkor... Nem tudom...
- Ó szent szűz... rontás, bűbáj állott az én útamba...
- Nem tudom... nem tudom...
- Nem voltam én rossz soha...

Tisztulva virradt, a konyhaablak előtt a derengés emelgette világosság hullámaikat, olyan ringással, mint az elborult hajnali búzaföldek, a csönd pihent és nesztelen melázással, tengeresedett, mint a levegő-óceán a mezők felett, ha alvó madarak csipogva ébrednek.

Erzsi visszahanyatlott a másik életéhez... A sárga kis libákhoz, amikor hús bokorban ügyelte a ténfergő, néma nyáját, a tavaszi munkához, a mikor a csikók, gyerekek ugráltak a barázda hasító lovak mellett, a rekkenős aratáshoz, amikor a marokszedő fordulónál úgy itták a vizet, hogy fölnevetgélte tőle a guszthusuk, a diószüreteléshez, amikor kopant az orruk, a fejük és két tenyerük szagos lett, mint a bazsalikom...

S amikor a régi volt, földdel, fűvel, ömlő napfényvel összepárosított... nem tudta mi a sirás, nem álmodta mi a szégyen, a lelkére nem vigyázott a félelem, ami aludni nem hagyja...

Mindig csak szomorkodni, ijedezni, kísértetekkel találkozni, nyugton nem maradni, a keserűt elfogadni és a szívét úgy megszorítják, hogy fáj, fáj, élni...

A konyhaablak fölött kendőzte magát a világosság... kifeslett hajnal, kék lepleivel föllegegett... kék lejtőjével komoran megállt a konyhaablak hegyében...

Erzsi elterült-elhagyottan, kitágult szemekkel a kék özönt megcsudálta és elsutogta:

- Az ő szeme...

Lebegő kék firhangok közül egy kopasz fej fölbukkant, alatta ösztövére karcusúsággal „a fiatal úr“ megállt, a vízvezetéknel mos-

dásba kezdett, az ősz glóriát kobakján megfröcskölte, komoly ádámcsutkája a gurgulázásnál föl-alá szaladgált és krákgova Erzsivel közölte:

— A raktárba kell ilyenkor sietni... én adom ki a munkát...

Erzsi nem válaszolt, de megenyhülve, fölszabadult lélekzéssel hallgatta a mosakodó embert:

— A dróthuzalt én mérem ki... A szalmiáksót én mérem le... Az elemeket én osztom ki...

Erzsi szédült esze nem értett semmit a szavak szaporaságából, de mint a valóság zúgott rá az öröm, a hang, a kopasz fej, a kopolyus ádámcsutka és frissülten mosolygott, amikor a mosdással elkészült ember búcsúzkodott:

— Megyek a raktárba... Mindenki énrám vár... Nélkülem senki se tesz semmit...

Erzébet titkos harca megnehezedett, az utcákon mint a budosó járt az emberek között s vesszőzött lélekkel megvárta, míg a gyerekkocsik elhaladnak mellette, de ráharsant a hajnal is, mely ráemelte irtózó szívére elszórt kék szemeit... Erzsi menekülő útja megszögödött, a hajnali viadal minden virrasztás után már várt reá...

A kitanult élet forgatta mély ármányait a kis parasztlány körül... töprengős éjszakák után ráküldte éles hajnalait, a világosság szétnyílt, mint a nem ismert világ és kék misztériumait feltündököltette... egyszer olyan volt, mint a falusi kis templom boltozata, ahol fodros kék égben angyalok között az Isten tart ítéletet a kárhözök fölött... másszor kék selymek úsztak a konyhaablak előtt, amilyenekben a fiatal halottakat temetik... Erzsi busongott, imádkozott és sóhajos várakozása beteljesedett... kis kék szemcsillagok rajzottak a hajnal rejtegető ölében.

Erzsi elfödte az arcát és elzsákmányolt szegény esze megörült, ha a hajnali mosdásra kijött a konyhába a „fiatal úr“...

Arnyai, képei közé, mint a hesegető bizonyosság furakodott be a szikár férfiú, riasztva belekrárogott rossz gondolatai gyülekezetébe, a fénylő koponyája gyöngyözött a megeresztett vízvezeték alatt és beszélt... emberi, hallható, más beszéd volt az, amikor újra elsorolta:

— A raktárban mindenki énrám vár... A szalmiáksót én mérem ki... Az én pozícióm...

a mosdással elkészült, a kacér ősz glóriát a feje körül bajuszkefével lekefélt s egyik hajnalon Erzsi mellé lépett, hüvelyk és mutató újját csipeszre fogta és tétovázva, megzökkenve és megnémultan megsípkedte az Erzsi arcát.

A hajnali szövevény ólálkodott Erzsi körül... a gond, a félelem rápergett a pirkadó világosságból és biztonság, szabadító öröm volt, ha az ádámcsutkás férfiú fröcskölt a vízvezetéknel s így mentek hajnalok, burkolódzó lepleikkel, egyik a másik után és Erzsi remény-

séggel, melegedve várta a hajnali raktáros látogatását, aki ügyetlenkedett, vizet nyelt izgalmában, amint forgott a tengelye körül s Erzsi felé sandítgatott... a kis cseléd mély érzéssel szemlélgette a lidércei közül fölemelkedő embert és egész lélekkel válaszolt:

— Igen... örülök, ha kijön a konyhába...

a raktáros megzörgött, csontos vállát, bordás mellét kifeszítette és lábait váltogatva magyarázta:

— Nekem azelőtt több hajam volt, de a tifusz elvitte... Nekem nem szabad házasodni, amíg a nővéreim férjhez nem mennek...

Izökkent a cselédágy támlájára és Erzsi a veszélyt nem ismerve, tiszta szívvel tudta maga mellett az öreg kandurt, befűtött szép kis teste megkönnyülten nyújtózott a jó érzéstől, sötét álmaitól való elválása egybenőtt az ujjongással, hogy valaki megsegíti, visszatéríti önmagához és nem lehet azt pontosan kielemezni, hálából, gyávaságból, megszorultságból, a szenvedések varázsló örvényéből indul el sokszor a letakart arcu vonzalom?...

Egy megrendezett hajnalon a raktáros megölelte a leányt, Erzsi térdre zökkent házikójában, a „fiatal úr“ golyobis fejét verte, ásta ki a csupasz emlői közül s magához, maga elé tudta rántani a keszeg, zabáló pipacsos ábrázatát. Pillantással, mely feketébb volt mint gyanutalan cselédányok sorsa, megámulta a neki szabaduló embert és összedőlten várta, türte, hogy újra rátíporjon az élet.

Erzsébet még nem tudta, hova hívják a kipróbálóbb, bonyolalmasabb szenvedések átvételére... kábuló hónapok, éjszakákból kihajlaszó hajnalok után, könnyű, fürge teste csunyán megduzzadt és valamely árnyékos találkozásnál Erzsi megkarolta a raktáros csupasz, csúszós fejét s fölzokogott:

— Mit tett velem?

A meghökkent férfi szitta a fogát és csöndesített:

— Pszt... Pszt... A nővéreim meghallják... — de azt is mondta:

— Uriemberrel van dolga... Tudni fogom a kötelességemet...

Erzsi nem csittult és eljajongott:

— Mit tett velem?... mit tett velem?...

Elkondult Erzsébet lelkén a komor kérdezősködés:

— Mit tett velem?

mi történt velem?... mi van velem?... Erzsi faggató esze régi titkokkal újra harcolt és egyik délután, amikor a mosogatásnál elájult, összepakolták, levendulás szagokkal felébresztették és elindították a kórház felé, ahol sorsos testvérei, a meglepett cselédleányok, Erzsébetre már vártak.

Nagy batyuval a hátán és a másik batyuval a beteg hasán, beljebb került a kórházkapun, fehérre meszelt szobában a portás leültette és Erzsébet magára maradt... az irdatlan, nem ismerős, nagy fehér szoba... csüngős feje fölött a nagy mennyezet hegyé-

ben az elszórt többi szobák, égő ablakmezők, egymásbahágó emeletek, az egész lomha terpeszkedő épület... Erzsí rézsutpíllantása lesíklott az alkonyat tündökléséről, sötétbe merült, maga elé meredt és az irgalmatlan súlyokkal a fején elelmotyogta:

— Hogy kerültem én ide?...

Felvezették az emeletre, megmutatták neki a folyosókat, amiket majd tisztogatni kell, a mosókonyhában segíteni fog, aztán egyiket nap mulva, ha az orvos is úgy mondja, lefog majd feküdni; a kommandáns szavú gazdasszony megállt az egyik kórterem előtt oktatta Erzsébetet:

— Este pedig ide bemegy és ápolni fogja a betegetek...

Erzsí állt az esti világosságban, a folyosó nyitott ablakain behélt a kert... nyári, porzó olajfák, mint a könyörgés, szomorú volt és ismételtette alázatosan:

— Igenis...

— Igenis...

— Kérem alássan...

és benyitott a kórterembe, a küszöb fölörömlött előtte... megtántorodott és az ajtófélfához dőlten rémült a képre, mely elébe tárult... S esti napsütésben, ülő, álló nők karján, mellén, a terem hosszában, közepén, sarkaiban, fehér ágyacskákban, mindenütt, siró-gögicselő csecsemők, kavargó gyagyogás hintázott a levegőben, izes tejszag áramlott a nyári melegségben...

Erzsébet fölvert tekintete cikázva szállt csecsemőszemecskéktől a szemecskékhöz és meggyökeresedett megállásából az döntötte fel, amikor rászóltak:

— Hát magával is elbántak...

Erzsíhez kegyelmes volt az este, takaró sötétjeit ráküldte a teremre, a magányosság se zsákmányolta el prédára, társai beszélgettek s készülődtek az alváshoz, a kezdő éjszaka barna völgyében Erzsí ült, állt, ténfergett, gondolattalan gondolataival bibelődött, a csecsemők egyforma mozdulása, testvérfölsírása, monoton csámcsogása összeszüremlett és süppedt, neszelt, emelkedett a halk élet, mint a hatalmas kebel...

— Hogy kerültem én ide?...

és feldübörgött eszméletén az ostromló elgondolás:

— Mi történt velem?...

ült a mélyült barnaságban, álom előtt elsurranó kerti illatok legyezője alatt, egy asszony a szoba közepén guggolt, előtte, körötte nádi kosarakban cuppogó csecsemők, nyitott nagy mellei kifehérültek a homályból és lomha békességgel szoptatta a kicsinyeket. Az árnyék-boglya mozdult, más csecsemőt emelt a mellére...

Erzsinek felsírt a szive:

— Gonosz anyát büntet az isten...

Hacsak lehetett, Erzsí külső munkát végzett, surolta a folyosókat, tisztogatta az ablakokat, dézsák fölé hajolt, mint a többi cselédányok,

akik lebetegedésre vártak; melegség, teltség néha elfulladásztotta, ilyenkor meg-megállt és társait ügyelgette, akik cammogva lépegettek, lassú vigyázatossággal hajladoztak, csipőjük körül furcsasággal ki-szélesedtek, eszén meglebbent a gondolat:

— Éppen egyszerre... velem...

surolt, törülgetett, a linóleum-padlót verejétkkel fényesítette és sokretű teste ijedten felcélhódott... meredten állt, tétovázott... a szomszéd szobákból síkoltás hallatszott... síkoltás, mely átbódult a harsogáshoz, félelmes csend, amiből fel-feljajdult az üvöltés, aztán hosszú, erejétvesztő vonítás, melyben elhaló emberi hang rezeg...

Erzsi megrettenve hallgatódzott:

— O szent szűz... Könyörögj érettünk...

Lesujtva, megrendülten Erzsi állt a folyosón, induló eszmélését lezúgták a hangok, amik ki-kiszakadtak a szobákból, beteg teste megvonaglott az izgalomtól és feltűzött eszén a gondolatdöngető fantom:

— Mi történt velem?...

mi síkolt a szobákban?... én is így voltam? így leszek? honnan jön ez a nem hallott, embertelen hang?... mi ez?

Sírás, fájdalom, káromlás?... ki bántotta, ki bánthatta ennyire... most meghal, aki a szobából hallatszik?... mi történt vele?...

— A lányokért jön el mindig a sátán?...

— Cselédányokra leselkedik mindig a sátán?...

Valami megmozdult Erzsiébet gondolatai alatt... sajnálkozás, meghatottság úgy meglepték, belepték az ámulását, hogy könnybe-lábadt a szeme, tekintete vágyva szállt el a ringóragyogásból és valahol az elködölt felismerések tájékán ivelt... panaszkodó, nyíló lelke minden cselédleány lelke volt és a bánat, mely általjárta, valamennyiök sorsát meghordozta... szenvedésekben elmerült áhító testvérséget érzett és énekelt a szíve a szomorúságról:

— Ki vigyáz a kis cselédányra?...

— A cselédányokkal nem törődik senki?...

— Nem elég véres ujjal síkálni?... szakadásig mángorolni?... pincéből hajnaltól napestig cepelni?...

— Szabad a rosszat csak neki adni?... testét megcsúfolni?... jókedvét csak úgy elvenni?...

— A liliomra vigyáz az isten...

— A cselédányval nem törődik senki?...

Erzsi beszélgető lelke elcsöndesedett, az új érzés úgy ömlött el rajta, mint sötétség fölött a derengés, a szomorkás maga aláhajtotta tapogatózó töprengéseit, a halk részvét, gyűrűző keserűség gyűlte a szíve udvarára...

Az esték nyájasabbak voltak; a kapkodó nappali munka elszed-lődött; a szobában, a fáradt, terhükkel gyöngülő cselédleányok lenn ültek a kertben. Erzsi szeretett itt üldögelni; fű, fa, virág itt is, mint a faluban; a hárs, ami alatt ültek, olyan búsongó barna, jó-

szagu, mint a házuk előtt... finom porzó szitált alá, az álmosodó ég összehajolt, félős csillagok (mint ijedt szívek) meg-megremegtek; a meleg homályban hallgatagon ültek a lányok, ifju mellük külön-külön megállt egymás mellett, de a csipőjük összekuszálódott és ami alattuk volt, lomha nyújtózással ömlött el a fapadon; a kezük (szétválasztottan mindakettő) az ágyékukon és vöröslő kezükfejről látszott, amint lassúdan emelkednek, visszaereszkednek, fátyolosodott íromba alsó testük mozdulatlan s kezükfeje rajta kiljebb-beljebb viszi-ejti a taktust... a szemük (bágyadt valójuk fölött) parázsló, a kék, a sárga, a fekete egyformán; a tekintetük hosszadalmasan eltekintő... talán az ábrákat látják a nappali folyosópucolásról, mosogatásról, egyéb teendőkről... vagy meghánytorog kutató szemük előtt a holnap, holnapután víziója... restült, pihenő, bús cselédlányok hallgatagon egymás mellett ülnek, fölöttük a lomb, az ég sűrítí árnyékos ismeretlenségeit...

Valamelyik elindítja a többi gondolatát:

— Julcsa egész nap küzködött...

a gond, a félelem megborzolja a pislákoló eszüket... Erzszi rezzenve ráérett a sikoltásra, ami tegnap a folyosón rácsattant... egy másik leány káromkodó guanyal mondja:

— Nálam könnyebben megy... a harmadiknál...

de dühös kedve csak öt löki ki a csöndességből, a többiek veszteg hallgatódznak, a gondolat hányja magát, a buggyanó érzés előnti magát, elgondolás, sejtés, merengő álm, megadó tünődés, fantom, rajzás szívek, agyvelők alól összelihagnek...

Az élet, számumos érintésével gyümölcsös leányok elé állt... a holnap, holnapután, a pillanat medencéjében forr és meg nem válnak a kábulatos, sodró örvényétől, míg a kin túlsó partjára át nem viharzanak...

egy esettfejú gyermekleány megrázkódott, eléktelenedett nagy teste megdőlt, társaiba kapaszkodott és felnyöszörgött:

— Én félek... Félek...

— Milyen az?...

Erzsébet szíve feldobogott...

— Mi történt velem?...

a kis kört, ahol cselédlányok ülnek, valaki összebbkerekíti... búsongás, imádkozás, ijedelem, reményféle némultan is általrepdes egymásterző lelkükön, megindult-szánó jóság bajos emberek ajkára ráhelyezi a balzsamot és elered a beszéd, a kérdés, dolgaikról, .. egy hang fölzökken a homályból:

— Hol szerezte? ... Itt, vagy a vidéken? ...

rákomorul egy másik han:

— Nem tudom...

hangok indulnak az esti sátor alatt, simúlnak, összezőrrennek, egymást kericsik, elbúgnak, egy-egy ember forgó bensejéből fölfivelnek:

— Elverték hazulról, mint a redves kutyát...

— Mit csinálók én majd a poronttyal?...

— Talán meghalok . . . jobb lenne már nekem . . .

— Mindig álmodok a Szűz Máriáról . . .

fölrimánkodik egy hirtelen hang:

— Én nem tudom, ki az apja? . . .

rácsuklik a másik:

— Én se . . .

és sziszeg, hörög valamelyik meggyulladt lélek:

— Én megölöm, ha megszületik . . .

Erzsi itt volt a leszálló homályban, Erzsi éber lelke vigyázta a pergő kiáltásokat, sirám befutotta, zokszó megzaklatta, mint párját óhajtó árva, a panaszt, háborgást, főszakadt indulatot magához vette, megtalálta . . .

nehéz kezekkel sajgó ágyékai, szendergő szóbokrokkal az ölelő szívéen, ült és elkönnyesedett . . . és áthasított rajta.

— Én megölöm, ha megszületik . . .

Erzsébet szeme alól föltépték a siri világot . . .

a kísértő kert fölvonaglott . . . sirt a rög, a fiatal földszag, húszszag fullasztotta a levegőt . . . Erzsébet vérző körmeivel ágyazott, csak ágyazott . . . szédült, ájult és botorkálva botlott a lányok után az inspekciósok fölváltására. Betámolygott a terembe, az ajtó mellett védekezve leült, fölkavart, zúgó fejét a kezeibe behajította és ült leigázottan, a rettenettel viaskodó eszmélettel . . . körülötte zajgott, murrant, csacsogó zagyvasággal fecsegett a csecsemő-gagyogás, morgott, nekizendült, az ümmögés, sirás . . . sugdosó körülkerítetten, Erzsébet hallgatta a neszelő kaoszt, tajtékos képeivel harcolt, az elváló, összeguruló gyűgyögést ügyelgette és megült villámló eszén a gondolat:

— Megfojtani, elásni valamennyit . . .

konok elszántsággal fölemelte az arcát . . . bújkáló tekintetét erőpítette a csecsemőágyacskák fehér mezőin, megszántotta a magasságot, lekanyarodott a szétnyíló padozat sötétjébe, ivelt, maga elé zuhant, csecsemők kis teste fölött, arccokájuknak villogó, sustorgó pontocskái fölött akadozva meg-megszárnyalt és a bestiádüh, keserű gyávaság, az istent-mindent gyalázó nyomoruság verte-husángolta Erzsébetet:

— Mind . . . mind . . . Megfojtani . . . Elásni . . .

s rárivalt a kérdés:

— Cselédleánynak mindig ez a sorsa? . . .

aki itt van vele, mind az ő sorából . . .

fiatalok és most félnek, mi lesz velük holnap . . . mi történt velük? . . .

nem tudják, ki fért melléjük . . .

holdvilág alatt az az erőszakos ki volt? . . . mi történt vele? . . .

ijesztgető hajnalokon az a kerülgető ki volt? . . . hogy megrohanta? . . .

a holdvilág alatt, a rossz hajnalokon ugyanegy a sátán, aki megkörnyékezte? . . .

cselédleányok megrontói mindig árnyékosban ólálkodnak? . . .

Erzsébet lamentáló lelke meghorkant...

az anya, a terem közepén csecsemőit rakosgatta, szép, fehér mellét a homály bársonyára fölterítette. Az egyik cuppogót dűnynyögős csitítással magára emelte és fénylő, pici kék szemeit Erzsébet felé fölmutatta...

A kék bűvölet megérintette Erzsébet szemeit, kévéző küllői ráhullottak Erzsébet szívére, mely vezekelt, szörnyült, ájtatos könyörgeéssel, dobbanó riadással szorult-tárult... ömlött, világolt a kék világosság... Erzsébet megfújta szemei előtt az anya veszködött csecsemőivel, meleg, jó melléről lehántotta az egyik falánkot és rávölgyelte a másik cincogót, a harmadik kosárában már gyógyögött a mostohább soros is... buggyant a tej, csuhajosan ugráltak az aprócska karok, bokáztak a mókás lábak, szelíden, ráhajoltan csibéi között ült és álmodozott az anya...

Erzsébet testén az elhívás feldörömbölt...

hajnalra a megváltás keresztje még egyszer széttárta Erzsébet karjait, megfeszítette rengő lábait, a fésző mennyei firhangok elmerültek a feltörő kék tündöklésben...

Erzsébet megnőtt szemének könnyeiben reszketett a szomorúság, mely prédaéletek glóriáját a megtörő alázatossággal elködöli... hasadt az élet, Erzsébet forgó, szegény, elnyúlt testét a kaján mámor megkarolta és a kis cseléd a föloldó magzatát megtalálta...

FALU TAMÁS VERSEIBŐL:

HÁTHA MÉGIS...

Egyszer majdnem a vízbe estem,
 De egy áldott kéz visszarántott.
 Nem láttam meg a túlvilágot
 Azon a párás őszi estén.
 Gyerek voltam s már ott is, túlhan,
 Férfi lennék.
 E földön emlék.
 Bánatomat átpalántázva
 Ott ápolnám egy üvegházba',
 És nem tudnám, hogy itt is éltem.
 A szívem ott is fájna, fájna,
 Onnan is vágynám messze tájra,
 Haldokló nyárban, halott télben.
 Csodálnám a Föld ragyogását,
 Amint a végtelenen száll át,
 Bús földjét bánatnak, reménynek,
 S elgondolnám, hogy ott is élnek.
 Úlnék csendben, örök magányos
 És egy más ház más ablakához
 Szorítanám homlokom az esten...

De ki tudja,
 Hátha mégis a vízbe estem?

FÁRADT MOLNÁR

Forog-forog a nagy malom,
 Hajtja a könny és fájdalom.

A könny lapátját kergeti,
 A sóhaj szelet ver neki.

Vitorlája el nem akad,
 S a könnynek vége nem szakad.

Fáradt molnár, én örölk,
 Dózsölökkel nem dózsölök.

Csak ünnepnap, estefelé,
 Kiülök életem elé.

VÉGÁLLOMÁS

Lábam alól elfogyott a föld
És alája új földeket hordtam.
A végtelen vágya ölte-ölt,
S mentem sárban, vízben, hóban, porban.

Lelkém elől a mozdony kidőlt,
S eléje új mozdonyokat fogtam.
Zengett az ég és dörgött a föld,
Merre zúgva, dübörgőn robogtam.

...S előttem már oly rövid a sín,
Távolokból kiégett a szín,
Egykor könnyű utak súlya nyom,

Ködbe bukik minden látomás,
Ahol állok, már végállomás,
Kiszáll lassan minden utasom.

UTOLSÓ IZENET

Irta: RUDNYÁNSZKY ENDRE

Uram,

hallottam arról, hogy ön sokat és szívesen foglalkozik az érzékfölötti világgal, tanulmányozza és igyekszik megfejteni a csodálatos jelenségeket, amelyeket mások egyszerűen képtelennek, vagy még egyszerűbben képzeltnek tartanak. Onnek bizalommal és nyugodtan mondhatom el mindazt, ami velem történt. Nem fog kinevetni, nem tart örültnek, fantáziák rabjának, de még talán megnyugtatót, magyarázatot is kapok öntől. Olyan higgadtan mondok el mindent, amennyire csak letséges és hogy minden felesleges szubjektív sallangot elhagyhassak, egy képzeletben létező harmadik személy megfigyelésének írom le azt, ami velem történt.

Tegnap este Vihnye György banktitkár — ez én vagyok — kissé korábban: már tizenegy óra után hazatért a lakására. Vihnye huszonnyolc éves, nőtlen ember, a Központi és Periferiális Bank első titkára. A Zrinyi-utca egyik régi, de kényelmes házában lakik. Két szobás garzonlakása van, amelyre a házmesterné visel gondot. Mulató ember, éjjel rendszeren orfeumban van, táncosnőkkel, mondjuk helyesebben: egy táncosnővel pezsgőzik. Nem sokat: csak épen a hangulat kedvéért. A történet teljességéhez tudni kell még, hogy a táncosnő — a neve talán mellékes — két nap előtt Berlinbe utazott: odahívta a szerződése. Ha még azt is idejegyzem, hogy Vihnye György a táncosnő elutazása óta nem volt orfeumban, de tegnapelőtt — egyebütt — hajnalig mulatott, tegnap erős munkája volt a hivatalban, este vacsorához — kissé bánatból, kissé frissítőnek — nehéz bort ivott bőven, akkor mindent elmondtam magamról, azaz, hogy Vihnyéről.

Kicsit mámorosan, meglehetősen fáradtan, de mindenesetre elkeseredve ment haza azon a bizonyos, tegnapi estén. Künn szél fujt és eső esett és ilyen szeles, esős éjszakán egyedül hazamenni a kellemetlen legénylakásba; rágondolni egy távollevő meleg, édes nőre: ettől még komolyabb és öregebb emberek is rosszkedvűvé változnak. A házmester sokára nyitott kaput, az első emeleten túl koromsötét volt a lépcső, a lakás kulcsa leszakadt e lánchról és becsúszott a felöltő bélésebe, öt percbe telt, míg elő lehetett kotorni: mindez hozzájárult ahhoz, hogy a banktitkár a legnagyobb mértékben dühöngve és átkozódva vonuljon be szobájába.

A lakásban villanyvilágítás van, de Vihnye nem gyújtotta meg a csillárt. Amint a szobába lépett: valami szokatlan érzése támadt. Mintha nem is a megszokott és megunt második emeleti utcai szoba lett volna a szemközti sarok kis kávéházából a mennyezetre vetődő kis fényfoltokkal. Most, utólagos vizsgálódással még kevésbé lehet megállapítani, hogy mi volt idegenszerű a szobában, de abban a pillanatban határozottan megborzongott a hazatérő férfi háta. Valami

— egészen elfogulatlanul és tulzástól, későbbi kombinációktól mentesen akarom leírni — valami árnyékszerű dolgok mozogtak a szobában. Nem tudom uram, el tudja-e ön képzelni, hogy jöttére valahol, valami, mondjuk a mocsáros mezőn egy csomó összehajló lidérc-láng, a ködben egy pár vastagabb, szürkébb pászma szétrebben... Szétrebben és csak egy szemvillanásra láthatja, azontúl nincs, eltűnt, átfomálódott... Így volt ez is...

A szobának az ablak felé eső szögletében egy sötét, széles zongora áll. Hát ennek a zongorának a helyébe — mondom, hogy mindössze egy másodperc-töredékig — valami más lépett... Mintha ágy lett volna, közönséges, durván faragott ágy, aféle vásári, gyári holmi, szállodákban, olcsóbb penziókban látható tucat dolog... Még a fehér ágyneműk is világítottak kicsit elmosódottan. Az ágy lába felől láttam mindezt és a homályosan fehérülő párnákra több nagy sötét folt borult: valaki feküdt az ágyban, mintha szétszórt hosszú női hajfürtöket láttam volna, egy lendülő kart, azután széles lebernyes-félét, köpönyeget talán, amely felemelkedett, visszafordult az ágytól és ekkor láttam az arcát is, a köpönyehez tartozó feldult, fehér, beesett szemű, ijesztő férfiarcot... Száz közül is megismerném, ezer közül is, tízezer közül is...

És mindez — az ágy, a benne fekvő, a hajfürtök — sajátságosan ismerős hajfürtök! — a köpönyes férfi — úgy vonult át a szobán, mint a hidegbe fujt párás lehellet, a vihar kergette felhő... Vihnye György kezében kattant a villamoslámpa kapcsolója és a fényben megjelentek az unalmas bútorok, a hangtalan óriási zongora. Hanem valami zsidbasztó, furcsa, kelletlen hangulat megmaradt. Egészen másféle hangulat, mint még az imént. Az rosszkedű, elkecseregett volt, ez bizonytalan, tompa... De nem elemezem. Ez már megint szubjektív dolog.

A tikár levetkőzött és a másik szobában belefeküdt az ágyába: nagyszerű, de mégis csak pár nélkül síró, hideg rézágyba. Elolvasta a Lloyd estílapját, két oldalt egy új pénzügyi munkából... Közben állandóan az az érzése volt, hogy el kellene oltani a villamoslámpát, hogy valamit beszélni kellene, hogy bekiálthasson talán a csendes szobába. Az éjjeli szekrény márványán percegett a zsebóra; az ablak csörömpölt egy lenn dübörgő kocszi rázásától. Vihnye György előkotorta a fiókból a browningot és koppanva letette a márványra. Maga sem tudta: miért. És ugyanakkor hirtelen eloltotta a lámpát.

Sötét volt. Felnézett a mennyezetre, ahol ismerősen táncolt az ablakon betűző kávéházi lámpák reflexe. Most már egészen megfeszített benső remegést érzett. El kellett fordítania a szemét a rezgő fényfoltoktól. *Kellett.* Valami — kívülről, vagy belülről — parancsolta. És ahová nézett: a szoba egyenletes sötétezzürke mélyébe: ott halvány, érthetetlen dolgok; összeszövődő köddarabok, vagy füstszálak kanyarogtak. Azaz már nem, már eltűntek és helyettük — ott lépésre az ágytól — ott állt a táncosnő.

Nem álom ez és nem képzelődés. Két perccel a villamoslámpa eloltása után történt, Vihnye egyáltalán nem is volt álmos. Képze-

lődés sem, mert egészen híven, életerősen, csak valami szokatlan sápadtsággal jelent meg Lici — ez a kis táncosnő neve. Ott volt, világosan, valóságosan ott volt. Lebontott, kúszált hajjal, tágranyílt szemekkel és éjjeli, feldult fehér pongyolában, sok csipkével. Még — de ez már lehet képzelődés is — a parfümjé illata is terjengelt a szobában. És ami minden fantázia feltevését lehetetlenné tesz: *beszélt is*. Még mielőtt Vihnye megmozdulhatott, szökhetett volna, Lici hangja csendült meg:

— Kénytelen vagyok így jönni. Nem kell azért megijedni tőlem. Már nincs semmi baj.

A banktitkár felült az ágyban és erőlködött, hogy valamit mondjon. A nyelve hegyén lebegett a kérdés: Visszajött Berlinből? Hogyan kerül mégis ide? Mi ez? A jelenség — mondjuk, azt kell mondanunk, hogy az volt, elébe vágott a szónak és megfelelt a gondolatra:

— Már nem vagyok Berlinben. És jobb így. Csak attól félek, hogy változik. Hogy el tévedek és nem jutok többé ide hozzád. O György, hiszen olyan sötét, sivár és határtalan minden és olyan bizonytalan...

Az újabb beszéd-kísérletre csendesen intett a kezével és — ez volt a legfurcsább az egészben — anélkül, hogy elmozdult volna helyéről, hirtelen megnyúlt, elhajolt, mint valami lázalmas, hasis-képzelt rajz alakja, ivbehajló hosszú lábairól odaborult derekával az ágyhoz, mintha csókra hajolna... És Vihnye nem a száján, hanem meghatározhatatlanul mindenfelé, egész testében simogató, puha hullámot érzett. Megint szökni, kiáltani akart, kezével szeretne volna megkeresni a lámpát, hogy világosságot gyújtson. Még mindig nem szólt, nem tett semmit, amikor Lici szemrehányó tekintettel, lassan, alig észrevehetően behúzódva, elfoszladozva a sötétségben, nagyon elhaló halksággal megegyeszer megszólalt:

— Hideg van és sötét... És semmi, semmi — György — — —

Eltűnt, de az ágyban ülő férfi nem gyújtott lámpát. Úgy érezte, hogy meg kell várnia: talán visszatér. Amilyen elevennek, valóságban ittlevőnek nézte az első pillanatban, úgy érezte most, hogy csak látomás volt. Még a szavak is, a Lici töredezett, félig érthetetlen szavai nem úgy éltek, mint igazán elhangzott szavak, hanem rezegtek benne, rezonálásra hajló lelki húrokon, mintha nem a fülébe, hanem idegeibe csendültek volna meg...

Nem irom le, mennyit, miként töprengtem ezen az álmon, látomáson éjszakahosszat. Nem irom le, hogy mit mindent kombináltam belőle. Azt — úgy hiszem — nem az érdekli, hogy én mit gondolok a dologról, hanem az, hogy mi történt, mi a tény. Ezt — tőlem telhetőleg — leírtam. És őszintén szólva — nem is tudom, mit gondoljak. Olvastam olyasmit, hogy halottak jelennek meg haláluk órájában. De hát Lici nem halott — ma sürgönyöztem neki — és beszélt is, folyékonyan, jólismert bús hangjával... Vagy csak kifáradt idegek, vagy vágyakozás, alkalmas hangulat elegyítette össze elemeit elevenen ható látománnyá? És végül: mi az összefüggés

Lici és az először, a szobábalépésnél látott furcsa látomány, képzelődés között? Most, utólagosan biztosra merném állítani, hogy ott az ágyban fekvő, szétbontotthajú valaki, aki felől a köpenyes férfi fel-emelkedett. Lici volt...

Uram az ön őszinte és bizonyára felvilágosító szavait várja ismeretlenül is tisztelője...

*

Uram,

ma délelőtt küldtem el Önnek egy hosszú és rapszódikus levelet, amelyet kora reggel írtam. Kiegészítésnek vagy talán már magyarázatnak is küldöm ezt a táviratot. Most kaptam és már utazom is. Legalább lássam megegyeszer. És a szobát is. És azt az embert is...

Vihnye, Budapest, Központi és Periferiális Bank.

Vermont Licit éjjel Berlin-Friedenau Josephi-penzióban meggyilkolták, kirabolták. Gyilkos fogoly. Nándor impresszárió és kabaréiro.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

SZOMBATI-SZABÓ ISTVÁN VERSEIBŐL:

SZENT GANGESZ, GYÁSZOK SZENT FOLYÓJA

Szent partodon vajh' állnak még fűzek,
Mint tavasz-estén megcsalt, bús leányok?
Árnyalnak-é még nyárfák és tűzek
Gyúladnak-é még pásztor-tanyáidon?

Bólongató akácok sírnak-é
Futó habodra virágkönyveket
S van-é hajósod, ki a holnapé
S van-é halottad, akít elsíratsz?

Kiöntésidben virgonc kis-fiúk
Paskolnak-é még úszkálni tanulva?
És cserjéid között fut-é esti út,
Melyen házába tér egy vig halász?

Terülnek-e még rád mosolygó esték
S arató-nótát partod hall-e még?
Kerek-bokájú, friss paraszt-menyecskék
Dallal meritnek-é még szent vizedből?

Vagy gyászt terítnek rád az éjszakák
S vig habjaid már tán nem is kacagnak?
Vagy nem is nézed már tán az év szakát,
Csak jajt-hörögve hömpölyögsz sötétben?

Vagy könnyeket öntöznek még beléd
Bús férfiak nem-asszonyos strással?
És felsóhajtják a lelkök felét,
Partod mentén merengőn tétovázva?

Nem ringatsz többé szőke hátadon,
Mint boldog kis-fiút egy kis ladikban...
Bús üdvözlésem ime átadom
Búcsú-csókommal: holtig-kedvesemnek.

Csak még egyszer hevernék elterülve
Fűzeseidben, hallva partí néped
Hazatérő dalát és felderülve,
Vagy elborúlva tudnék sírni rajta;

Csak egyszer ülhetnék még partodon,
Régi nótákkal, barna és komoly
Parasztok közt, mint elkerült rokon,
A régi szívvel s régi cimborákkal;

Dalolva egyet, (vígat, szomorút?)
 Magam se tudnám: jobban mit szeretnék),
 Bút hessegetve, kergetve borút
 És hörpíngetve gondúzó borocskát.

És elmenőre inni egy itált,
 Bő, édes kortyot szőke, hús vizedből:
 Vad, mámorító bort és fiataált,
 Minőt Champagne és Burgund soha nem szűrt.

S a szíveken is könnyebbitni dallal,
 Nem szomorúval, sem víggal, csak úgy
 Egy virtuosos, harsány ihaj-csuhajjal
 Belerikoltanék az éjszakába.

S perdülne frissen táncra, valahány
 Kedvetlen kedv gunnyaszt az életemben,
 Duhajul ropva táncát talaján
 Búval padlózott lelkem tánctermeének.

Nem gyűlölettel és nem átkozódva
 Szakadna fel lelkemből fojtott kedvem
 És piros rözse-lángja felcsapódna,
 Lobogva, mint egy nagy mályva-virág...

Ó magyar Gangesz, gyászok szent folyója,
 Ha hallanám, hogy partodon mi van túl...
 Ha sirás, jaj-szó s átok rianója
 Nem zúgná túl halk átsirásomat...

Partod síralmát hogyha hallanám
 S ha jaj-szavas dalod röpítené át
 A szél: talán ma másként vallanám
 Az Istent, akit hívőként imádok...

S ha sorsom jóval, vagy rosszal fizet
 S magyar sorsom: e bal sors folytatását
 Fiamban látni kell majd: a vizet,
 Keresztvizét te add, szent gyász folyója!

És ha fölöttem ülök majd a tort:
 Bő kupákkal a néhány bús magyarnak
 Te kínáld fel a tor-ünnepi bort:
 Koccintani Szent-János-áldomásra..

Szent gyász folyója, aki sirva nyögsz,
 Bő habjaiddal honnan s hova mégy?
 Tán nem tudod, míg tovahömpölyögsz,
 Hogy Gangeszem vagy: gyászom szent folyója?

Ki elhőmpölygatsz fajt és holtakat:
 Ha volnál Léthe: révedet keresném
 S hogy felejthessek lévőt s voltakait:
 Szent habjaidban némán elmerülnék.

DÉLUTÁNI SZIESZTA

Fáradt életkedv és bágyadt derü,
 Boldog és lankadt semmitsem-törődés,
 Csillapult étvágy s oltott szomj után
 Karlógató, félálmos eltünődés...

Be édes is egy délutáni szender;
 Ügyektől, bajtól, rossztól nem hevülni,
 Laposakat pislantva s ásítózva
 Az ebédlőben lomhán elterülni.

Vagy ülni csak, csak némán üldögélni
 Egy nyárspolgári kényelmes fotelben
 S bámulni bágyadt célnélküliséggel,
 Vággyal s mindennel jóllakottra-telten.

Vagy nézni csak az asztalon merőn a
 Maradék bort karsu butéliában,
 Nem akaródzva megmozdulni érte
 S akarva bármit is mindent hiába.

S elnyújtózkodni egy jó kanapén,
 Vagy süppedni egy zsölle bő ölébe
 S majszolva, vagy édesden pőfékelve:
 Egy jó szivarból füstöt eregélve.

S bóbiskolni egy friss újság felett
 S holttal, vagy volttal s múlttal nem törődni
 És füttyöt-hányva bajra, hivatalra
 Nőkkel s levőkkel még nem nyugölni.

Nem vágyva vágyni és nem lelkesedve,
 Édes semmittevésben felderülni
 És benne, mint nagy tivornyák után
 Langyos fürdőben, kéjjel elmerülni.

Mint gyermekkorban jóllakás után
 Aludni el jó puha anya-ölben:
 Elszundikálni furakodó arccal
 A kaprisz-keblek közt túrt gödörben.

És mint egy mohó, bohó kis-gyerek,
 Szürcsölgetni az álmok friss tejéből,
 Mig a szivar-csecs szájból kifordul
 S édes nyál csordul ajkam szögletéből.

A VERS ANARCHIÁJA

Összevillanva mindenünnen, szabadon, miként a robajló nap-
özön, honnan mérték és kényszer roppanva menekül, hol, mint
vizválasztó ezerforrasú méhe s az évtájak ezredes múltja egy vil-
lanásba torpan, miként a tengeren viháncol nyíl-tiszta időben az
északi fény s a jeges táblák, fehér erővel mosolyognak vissza :

Megindult a vers.

A hajó is megindult vizek hasadékan. Mély oltoványok
szakadnak magasra. Kiszáll egy sas repülve, keringő friss nyúlra
vadász. Keletről szökelve három hajó, csillaga fürdik. Az árbo-
cokon messziről pislant a tűz, s a föld sóhajtva elalszik. Hol a
hegyek hófüle rémmé, s jégajkú hegyi bozontos manóvá széle-
sedik, háromezer méter magasan van egy kis menedék. Szakál-
las barát ül s imába burkolva szédül az égnek ; ijedt :

Leszállott a vers:

Nincs perce nyugodni, hűs feredőben, nincs arca remegni,
emberkenőcsöt, fülébe ékszert, hajába éket, testére ruhát. Mezte-
lenül miként az anyaméhben, s idomtalanul miként angyal, ki
földre zuhan, vagy csillag, ki égi növényt mutogat földi szemek-
nek, simítlan, nagy szörrel, tömbbe zuhanva mint húslavina,
messze hegyek remegik, s gyuratlan ősmasszája isten szemét
cepeli, s vészesen remegi lázas szeméit lefelé: Emberek mennek.

Rohan a vers:

Líhegő, forogó, zuhógó szerelem, fejemen, eremen, ereden,
fejeden, lobogó tüzeken, tűzesen szekerem, cepelem lehelem, szíve-
men keressem felemen leszedem, kereken szemeken, kereng sze-
metem, zuhan vizeken, meghal hegyeken, felél pereken új felle-
geken :

Vérszik a vers:

Ina tágul, s messze, hol az árnyak fehérén kerengenek egy
bús élet, ki kárhozva vezekel, ráfröccsen a dal vére az új tisztító
pokolra, hol az árnyak fehérén kerengenek. Egy embert ki ül
és emésztí magát, ott lenn a mély meredélyben, kinek kimérve
halálos büntetése: osztotta a végzet, s a bölcs ritmus örök zenéje.
Nem hal meg ő, kit bevérzett egyszer a vers az örök bolygó,
ki énekelte, nem hal meg ő, mert örök bűn és örök maradás,
örök jutalom, hol az árnyak éjszaka járnak, örök jutalom:
testét örökre pácolta a dal.

Dalol a vers:

A rabok is, s bent a tárnák mélyén kalapálók, a fák hajló koronái ölelve fakadó füveket s adva erőt nekik. S ahogy pattan hajnalra a bimbó; kifeszlik. Éjjelre magot perget a dalos darázs, círpel is öszre tücsök: S megölel engem a föld daloló, felelő tavasza.

Szeretlek drága vers:

Kiben messze millió, akaró, lobogó nagy végtelen rohan át, Nem mester csinál, nem ötvös kovácsol, nem ács farag remekké, nem anya szül, nem férkierő, nem nő idege s banya szája ki ráncos.

Ki jössz, hol érik az örök rohanó, egy nyíl örökre repül, mikként egy futó égikő, ki holnapra betör a végtelenbe bolyongni.

Kinek van ideje cifra köntöst, életruhát s nekünk tetsző ékszert rárakni, ajándéku, végül gyászt halálán?

Kinek van ideje, ő, nagy testét, kit ezerszellemű isten kevert magából: földi férccé faragni?

Ki távoli idők zaját, s a jövő látó örömét cipeli minden tájával az időnek egyszerre magában:

Leborulok szent anarchiád előtt óh vers, s csúcsok végtelen utjai felé utánad zuhanok.

BECSKI ANDOR

REINHARDT SZÍNHÁZA

Irta: HALÁSZ GYULA

(Berlíni levél)

„Egy szép napon csak szárnyra kel majd a hír: Reinhardt nem áll már a csúcson, vagy felbukkanhat egy másik, aki a tömeget jobban érdekli és Reinhardt egy csapással kegyvesztett lesz. Hasonló jelenséget gyakran éltünk már meg Berlinben.“¹⁾ S midőn berlini színházait, egy nála otthonos hirtelen elszánással, dramaturgjára, Felix Holländerre ruházza, mindenki tudja, a végzetes pillanat elérkezett: Reinhardt szakított Berlinnel.

A hűtlen német asszonynak, aki a mézeshetek mámorában a *színház Napoleonjának* nevezte, ma Jessner személyében új szeretője van, Reinhardtnek pedig csak visszajáró árnyéka botlik be néha Berlinbe, kergeti a féltékenysége s a lelke mélyén takargatott régi szerelme, ott oláfkodik volt siketeinek színhelyén: a Deutsches Theaterben, a Kammerspielében, megindítja mégegyszer a világhódító titkos mechanizmust, amellyel a szót, a színt, a zenét egy egységbe markolta össze s fojtott lélegzettel lesi, megvonaglik-e még az imádott arcon egy elismerő, régi mosoly. — S íme a kritikusok térdre kényszerülnek, a tömeg hódol, mert a Regie: Max Reinhardt jó céger: van ott csuda, látnivaló, cirkusz, panoptikum s a bálvány nő, nő, már-már ismét múlt fényében ragyog, de egy felszakadó csend, a diadalmas mosoly fájdalmas grimasszá torzúl, mert a Spree-n túlról, az állami Schauspilhäusből zúgó kórusban rivalg át: Jessner! Jessner!

S valaki szalad. Messzi kopog a vándorbotja. Viszi a gyűlölete s a büszkesége. Hol keleten, hol nyugaton tűnik fel a horizont peremén... Pedig az idegen tájak, amelyek eléje fekszenek, (oh nagyon jól tudja) sivár tájak s az új művészi régiók, amelyekben kísérletezik, (oh nagyon jól tudja) jóval régi álmai mögött maradnak, de „csak azért is megmutatom“ s félszemével visszakacsint Berline. — Mi ez, ha nem a megcsalt szerelmes kapkodó nyugtalansága, a bánatát újabb és újabb munkakörbe ölé tétova keresése s mi csak olvassuk (egyre olvassuk) a világsajtóban évek óta kergetőző híreket: Reinhardt visszavonul a színpadtól... Reinhardt filmrendező lesz... Reinhard Skandináviába megy... Shakespeare-ciklusra... Operette-vendégszínházra... Reinhardt a a salzburgi színházterven dolgozik... Reinhardt Amerikába megy...

Ha az események szíve mögött mélyebbre tapintunk, rátalálunk a dolgok lényegére, a Reinhardt és Berlin, a Jessner és Reinhardt-ügy kiszélesbül, többé nem magánügy, sőt nem is a német színművészet ügye, amint a hetvenes évek óta a német színművészet története: a *színművészet története*.

A Reinhardt előtti színjátszást uraló két név, amelyekhez a reinhardt-i rendezőművészet mély gyökerekkel nyúlik vissza, amelyeknek ösztönzéseiből és hiányaiából táplálkozik: a *meiníngenteké* és *Otto Brahmé*.

A *meiníngent herceg* a hetvenes években különös színházat hoz létre. Ő társulatának igazgatója, dramaturgjára, rendezője, festője, díszítője. A régi stíl-

¹⁾ Epstein: Max Reinhardt.

színpaddal szemben, amely minden darabot egy kaptára húz, minden darabnak megadni a maga egyént stílusát, az összes rendelkezésre álló eszközök felhasználásával létrehozni a darab karakterét: ime rendezői elve, amely ugyanaz, mint később Reinhardté. Amik a megvalósításhoz kötik: a még mindig kezdetleges színpadtechnika s a darab stílusadásának egyoldalú értelmezése, amely a korszerűség kicsinyes kihasználásában s egy zajos naturalizmusban nyilvánul meg. A színpadi kiállítás kelletténél nagyobb hangsúlyt nyer (a művészi értékek rovására) s a meiningeniek első berlini vendégjátékán (1874-ben) a közönség az üres színt megtapsolja, mielőtt a színészek még megszólalnának. „A történelmi hűségre irányuló törekvésük — írja Otto Brahm, aki ekkor még csak kritikus tollalval tevékenykedik — ahhoz vezet, hogy nem a valóság lerövidítését adják, ami elégséges a színpadnak, hanem magát a valóságot viszik a színpadra: pajzsaik, sisakjaik és páncéljaik ép oly hangosan (talán még kissé hangosabban csörrennek, mint a valódi pajzsok és páncélok, az ajtók nem vészönböl vannak, hanem valóságos fából és jóformán hallható csattanással csukódnak be... Ha ennek a hűségnek semmi káros következménye nem lenne, mint az egyes változások közti elviselhetetlenül hosszú szünetek, már akkor is elítélendő lenne, mert én nem akarok öt percet várni, hogy egy újabb szekrényt lássak“. Vagy a Tell Vilmos deutschestheateri előadásáról: „Sajnos a meiningeniek hatása mindenütt megnyilatkozott s az előszó gyakran a gépészek tolakodó művészetét szenvedte meg, a szélnek ez az üvöltése, a hullámoknak ez a csapkodása mindjárt az első jelenetet elnyelte s végezetül az omló kövek moraja belezúgott Melchtal beszédébe. De én fontosabbnak tartok egy schilleri verset, mint a Viktória-színházbeli művészetet és ha Kainz beszél, hallgassanak a kövek.

Azonban a külsőségeknek, a darab művészi értékeit háttérbeszorító fel-fokozása, csak az első időben dominál s a szörszálhasogató naturalizmus és a címertan búvárkodásaiba vesző történelmi hűség helyett mind tisztábban csilálanak elő a meiningeni rendezés való értékei. A meiningeniek meghódítják és belovagolják a színpadot. Felkutatják és kihasználják minden kis zugát, a világítás összes kicsalható effektusaival operálnak s a kifejezés újabb lehetőségein búvárkodnak. Teljesítményük hatalmas kultúrmunka. Szakadatlanul útban vannak, Németország minden nagyobb városában vendégjátékokat rendeznek s eredményeik állandó felmutatásával hasonló tevékenységre ösztönzik a berlini színházakat. A szigorú Otto Brahm is megszelidül: „A meiningeniektől megtanulta, — írja az Antigone deutschestheateri rendezőjéről — hogyan szélesítse ki, vagy szűkítse meg mesterségesen a színpadot, hogyan tegye elvonné és lakhatóvá“. „A meiningeniek előadásából és nem kosztümjeikből és díszleteikből kell kiindulnunk, bármennyire sikerültek voltak is ezek — írja egy későbbi berlini vendégjátékuk alkalmából — és mi csak örvendünk ennek a körülménynek. Az utóbbi években úgy tetszett, mintha a rendezés mellékes velejárója (Beiwerk) a lényegesen győzött volna, de a meiningeniek vendégjátékának már a kezdetén meg kell állapítanunk, színházi életünkre csak megtermékenyítően hathatnak.

Művészetük tetőpontját mindig ott érik el, ahol a mű követelményei találkoznak a rendező ambíciójával. Így nem szömművészetet, hanem a mozgalmas (teatrális) tömegjeleneteket adják nagy tökélyvel. Ők hozzák ki elsőnek hűen Schiller pátoszát: „Nem messze Weimartól, ahol merész terveit szötte, Meinin-

genben sarjadtak fel az ösztönzések, amelyek költészetét ma mindenütt új, ragyogó hatékonysággá emelték. Csak most lépnek ki teljes scenikai életükbe Wallenstein táborá, a Jungfrau von Orleans koronázási üdvívalgása, Demetrius lengyel nemzetgyűlése és mindazon erős hatások, amelyeket a meiningeniek, mint ezt saját feljegyzései tanusítják, a költő felfogásával egyezően értek el¹⁾ Julius Cásár fórumjelenetének megrendezése a kortársak ítélete szerint „a vadúli mozgalmas tömeg ordításával, amely mint a valóság, nyersen és visszataszítóan hatolt el a hallgatók füléhez, ellenállhatatlan szenvedélyével, magával ragadón, hatalmasan és igazán“ Reinhardt bármelyik rendezésével vetekedik. S 1888-ban a párisi színpadok legtekintélyesebb emberei (élükön Claretie-vel a Comédie Française-tól) utaznak Brüsszelbe, hogy a meiningeriek Julius Cásárját megcsodálják.

A Reinhardt előtti színjátszás másik reprezentánsa Otto Brahm. Több mint egy évtizedig Berlin vezető színházi kritikusá s a legnagyobb irodalmi sikerek is az ő nevéhez fűződnek. Életének nagy élményei, a harcos fiatalok: Ibsen, akéért hevesebb tüzzel senki sem száll síkra, mint ő (tizenhárom darabját viszi színpadra) és Hauptmann, akít ő fedez fel, első darabját ő hozza színre s akinek művészetén élete végéig a legnagyobb szerelemmel csüng.

Ő a *naturalista színjátszás* nagy úttörője. Mert a meiningeniek bár szintén naturalizmust adnak, ez élethű (korhű) jelmezekre és díszletekre naturalisan megjátszott tömegjelenetekre szorítkozik, de az alakok ábrázolása még mindig a weimári iskola stílusában történik. *Naturalista a keret, de nem a színjátszás*. Kikeményítettek és „szépek“ a mozdulatok, merevek a gesztusok, természetellenesen hangsúlyozottak a szavak. Még Goethe klasszikus iskolájára jellemző dinamikus effektusokra is rátalálunk, amelyekről azt meséli a weimári tradíció, hogy Goethe karmesteri példával, a fortékat és pianókat, a crescendókat és diminuendókat meghatározva gyakoroltatta be őket.

„Talma az első, aki áttöri a szigorú konvenciókat egy szabadabb mozgalom javára. A kifejezés közvetlenségében és erejében összes kortársait túlszárnyalja. Olyan szabadságot enged meg magának, amilyent előtte senki sem merészelt volna. Nem a nézőkhöz, hanem valóban a darab szereplőjéhez beszél, lépéseket tesz a színpad háttere felé, hátat fordít a közönségnek. S régi szerepek megjátszásában figyelmen kívül hagyja elődeinek tradícióit. Egyszóval a természeti hűség iránti törekvésében a német realizisztikus művészeti felfogáshoz közeledik. (A weimári iskolával szemben ezt a hamburgi képviseli.) A francia klasszicizmus kiélt testébe önt egészséges, új vért s eleveníti meg romantikus művészi felfogásával a megmerevedett formákat²⁾ Amit Brahm a német színművésztől követeli, az ugyanaz: „a színész beszéljen korunk életformáiban s az erős modern érzésből elevenítse meg a megmerevedett régít³⁾“. A természethez visszatérő képzőművészeti mozgalmakra hivatkozik (az impresszionizmus heves küzdelmek után ekkor tör át) s a modern művészet őrangyalának Millet „Angelus“-át teszi meg „azon bensőséges valósággal bíró alakokat, amelyek nyugodt mozdulattal kezeiket összetéve állnak ott, természetesen, igaz érzéssel“. „A természetet keresse a színész és semmit azon túl, így szabadul meg minden felszínességtől és minden triviálitástól, így kerülhet el minden stilszólást, minden önkényes modorosságot és magáraszedett kulisszaérzést“³⁾

1) Otto Brahm: Kritische Schriften über Drama und Theater.

2) Julius Wahle: Das Weimarer Hoftheater.

3) Otto Brahm: Von alter und neuer Schauspielkunst.

Míg a meiningeniek a költő szóművészetét a színművészet (mint összművészet) alá rendelik, Brahm a színművészetet mint önálló művészetet elveti s teljesen a költői alkotás alá kényszerítve, csak mostohán engedí szóhoz jutni. Tisztán irodalmár. Egy schilleri vers értékesebb neki, mint a Viktória-színház művészete (azaz a színművészet, mint átfogóbb egység) és mindig tollat ragad, ha a rendezői mellékességek (Beiwerk) a „lényegeset“ (azaz a darab irodalmi értékeit) fenyegetik. „Színházában oly nagy a művészet, hogy a kulisszák cafatokban lóghatnak s mégsem esik ki senki a hangulatból.“¹⁾ Viszont vérbeli színészek, akik később a reinhardti együttes erősségei lesznek, Brahm ízlésének nem felelnek meg s egy Gertrud Eysoldt, aki a színészi őselemeket egyesíti magában táncoló mozdulataival, plasztikus gesztusaival és éneklő beszédével nála nem érvényesülhet.

Igy áll a német rendezőművészet, midőn Reinhardt bekopogtat. Brahm fedezi fel őt Salzburgban, hozza magával Berlinbe s csakhamar legkedvencebb színésze lesz. Jó színész, sikerei is vannak, de olyan szerepeket kap, amelyek képességeit meghaladják s a Faust Mefistójának, Hauptmann Michael Kramerének alakításával kudarcot vall. Mindez nem bántja. Ott dolgozik Brahm mellett, *szeme, füle nyitva van és figyel.* „Mert Reinhardt nem szónok, hanem hallgató. Még barátjai körében is, ahol biztonságban érzi magát és bizalmas lesz, inkább hallgat és hagyja, hogy a többiek beszéljenek. Figyelve ül és hajlik maga elé, nagy szivarjának füstjébe temetkezve s így ül órákig, ezt a füstöt s ezeket a beszédeket szíva be. Hallgató ő és mindenével figyel, amiye csak van: a fülével, a szemével, az orrával, nyitott szájával, úgyszólván, még a bőrével is figyel. Nála minden hallomása változik. S ha aztán sárgán és szürkén jön a reggel, a többiek kimerültek és kiürültek, ő ellenben tele-szívtva magát s erővel telve tér haza. Paradoxonnak hangzik, de azt lehet róla állítani, hogy egyéniségének igazi varázsa abban áll, hogy nincsen egyénisége, hanem nemzedékének minden egyéniségéből formálja ki a sajátját. És alig van valaki, aki a német művészetben az utóbbi tíz évben megmutatkozott, akit ő nem fürkészett volna ki s akit nem üldözött volna addig, míg elnyelte. Hogy a hasonlatból kilépjünk és minden cifrázás nélkül kimondjuk: Reinhardt maga nem hozott egyetlen egyéni hangot a német művészetbe, de egy különös erő segítségével, a nemzedékében csak valahol is észlelhető minden egyéni hangot magához csalva és felszíva gyűjtő lett belőle s miközben ezen egyéni hangok, ha még oly szétszórtak és egymástól idegenek voltak is, benne találkoztak, mégis valami egészen új lett belőlük, valami sajátos, valami egyénien reinhardti. És így lett belőle a nagy rendező is.“²⁾

Ugorjuk át a kísérletezés három évét, amely idő alatt Reinhardt elnyeli és megemészti Otto Brahmot és a meiningenieket. 1905. A mű teljes: *Reinhardt, a színház Napoleonja.*

Zseni, de nem úttörő. A meiningeni herceg, aki az összművészet eszméjét dobja föl, vagy Otto Brahm, aki a naturalizmus gondolatát verekedtetni át sokkal inkább azok. A színház Napoleonja, de napóleonsága (a hősiesség bernardshawi meghatározását használjuk) csak élesebb szemek és okosabb organizáció. A reinhardti rendezés elve, a művészi szándék a meiningeniekénél már adva van

1) Siegfried Jacobsohn: Das Jahr der Bühne (1912—13).

2) Hermann Bahr: Reinhardt portrálja.

ő csak a korlátokat tolja ki — igaz beláthatatlan messzeségekbe. „Ha a meiningeri herceg — írja Max Epstein — Otto Brahm tevékenységét élte volna meg, úgy egészen más szempontja lett volna s egész más beszédmodort vezetett volna be. S ha a forgószínpad birtokában lett volna, akkor ő is új motívumokat szalt volna ki belőle. Gyerekes állítás, hogy Reinhardt egész teljesítménye csak a forgószínpad kihasználása, de nem tagadható, hogy éppen technikai változtatások ösztönzik és befolyásolják stílusát.“ Gondoljunk csak a színpad különböző pontján elhelyezett fényforrásokra, amelyek a legbámulatosabb színpadi effektusokat szolgáltatják, gondoljunk a forgószínpadra, amely leredukálja a szüneteket és nyíltszíni változtatásokat tesz lehetővé, olyan technikai eredmények ezek, amelyek előtt a meiningeniek szájátva állanak. A festészet is közben jelentős fejlődésen megy át s a neoimpresszionizmus eredményeit hatásos dekoratív díszleteken ügyeskedik át színpadra. A meiningeniek színészei, a weimári iskola tradícióihoz híven még „értelmesen“ és „szépen“ beszélnek, Reinhardt már a brahmi színjátszás tanúságaival rendelkezik. A kifejezés összes fizikai és művészi feltételeinek birtokában van.

S ebben a pillanatban szertehullanak a korlátok, az alkotás lényének megélevenítése a technikai és művészi kötöttségek varázsa alól fölszabadul: minden mű egyéni stílusában, sajátos levegőjében jelentkezhetik. *Új alakot* pillantunk meg a színpadon, aki jön, hogy az összes elemeket hatalmába kényszerítse, hogy a minden irányban szétszaladó szálakat összemarkolja, ez az új hatalom a rendező, első megtestesítője: *Max Reinhardt*.¹

Pedig alapjában nem is rendező: azaz csak egyik énjével az. A rendezői mellett, amely nagy önmegtágadással szellemét egy idegen mű szolgálatába állítja, láthatatlanul megbujik a mű mögött, Reinhardt nál egy másik énré is találunk, amely mindég az előtérbe tör s a darabon keresztül egyéni megnyilatkozást keres. S mivel Reinhardt nem költő, nem festő, nem komponista, ezen másik énje sem a színt, a szót, vagy a zenét használja föl, mint kifejezési eszközt, hanem valamennyit együttvéve s a megnyilatkozás gazdag motívumtára sem a természet nála, hanem annak művészi gyomron már átémésztett anyaga a dráma. Reinhardt csak egyik énjével rendező tehát reprodukáló művész, a másikkal egy önmagát kifejező alkotó, vagy hogy a fogalmat, amely vele először bukkan föl, egy újan alkotott szóval jelöljük meg: *összművész*. Az *összművészet* (Gesamtkunstwerk), amely a meiningeniekénél még csak kísérő gondolat, nála megnyilatkozást kereső művészet.

Reinhardt a rendező, az alkotás irodalmi értékeinek védelmezője s mint Otto Brahm a művész megbízható szövetségese. Hogy a darab eleven lényét kifürkéssze, hogy centrális pontját megragadhassa, sorra az összes lehető látópontokat elfoglalja, s nemcsak az előadandó darabot tanulmányozza, hanem (idáig sosem tapasztalt lelkiismeretességgel) a vele foglalkozó egész irodalmat (s ha csak valamelyes relációban van is vele) a történelmet és műtörténelmet, a jelmezant és építészetet, a vallás- és zenetörténetet s a kor sajátos erkölceit és szokásait.

Reinhardt az *összművész* teljesen ellentétes karakterű. Már az előadandó mű megválasztásánál nem irodalmi szempontok vezetnek, hanem önmagát szolgáló egyének: azt mérlegeli, alkalmas nyersanyag-e a darab művészetének meg-

¹ A rendező szót itt a legtágabb értelemben használjuk alább (alkalmasabb kifejezés hiányában) szűkebb tevékenységet jelölünk vele.

nyilatkozása, jó médium-e, hogy általa a rendelkezésére álló eszközöket, a képzőművészeteket, a táncot, a zenét (minél hangosabban) szóhoz juttassa. Nem a darab emésztési föl erőt, hanem ő a darabéit, nem az alkotás (minél igazabb) megnyilatkozása a fontos, hanem általa *művészetének maradék nélküli kielése*.

Ezen fölsímsertük lényének ezen együttélő kettősségét, művészetének is mélyére hatoltunk: az értékek amiket hoz s a mögöttük tátongó mély szakadékok sajátságos kétlakiságában gyökereznek. Két énje állandó harcban áll egymással s a harc pillanatnyi állása adja meg valamely rendezésének jellegét és így művészi értékét is. Hol a rendező, hol az összművész Reinhardt dominál. Mikor a rendező kerekedik fölül, az irodalmi művet kitünő interpretációban kapjuk ugyan, de ez Reinhardtot nem emeli sem Otto Brahm, sem kollégái fölé. A naturalista darabokat, amelyekben az ösztönemberek (Triebsmensch) egy aprólékosan megrajzolt milieu-ből nőnek elő, benne lélegzenek és mozognak s amelyekben így csak a rendező (és nem az összművész) juthat szóhoz, Reinhardt szemmeláthatóan mellőzi: amit Hauptmannért és a modernekért tesz, az elenyészked csekély. Sokkal gyakrabban bílten a mérleg egy erős lendülettel a másik oldalra, amikor a rendező marad alul a maga irodalmi szempontjaival. Ilyenkor tisztán az összművész Reinhardt dominál. A Sumurun, Mirakel. A zöld fuvola, kedvencei, ezekben tombolja ki magát s engedí szabadjára a palackba zárt szellemeket, a színt, a táncot, a zenét, amelyek csak büvös Aladin-lámpására lesnek, hogy buja tarkasággal előtáncoljanak. Ez a Reinhardt nem palástolja el vonzalmát az operette-hez, cirkuszhoz, panoptikumhoz, pantomimjével Berlinben a Wintergarten-varietében, Londonban a Kolosszeumban vendégzerepel meztelen táncosnők, átváltozó művészek és artisták társaságában. Ez a Reinhardt félszemével a mozi felé kacsint, amely az elemeknek még határtalanabb mozgási szabadságot, fantáziájának és kifogyhatatlan ötleteinek még szélesebb teret kínál. Ha a közönség a reinhardtí rendezés alatt a színigazgató megbízását érti egy nagy díszítőcégnek, színházi szabónak, festőnek vagy komponistának, teljesen indokolt, mert az összművész Reinhardt valóban külsőségeket ad: a színek tarkaságát, tömegmozgásokat s a dekoratív elemeket tolja előtérbe.

A két fölvázolt szélsőséges pólus azonban nem kizárólagos megnyilatkozását, ennek csupán *határkellengéselt* jelöli s arra a Reinhardttra, akit a színház Napoleonjának neveznek, a drámákat ottobrahmi óvatossággal kihozó irodalmár (rendező) — s a meiningeni rendezés külsőségeit aggasztóan fölfokozó összművész *köszött* találunk. A talaj, amelyen a rendező kompromisszumot köt az összművésszel a milieu-tól független jellemtragédia s a fantázia világába átemelt mesejáték: *Shakespeare, a klasszikusok (Molière) s a görög tragédia*.

Nem véletlen, hogy első (és legnagyobb) sikerét Shakespeare líraian romantikus költeményével a *Szentivánéji álom*-mal aratja s a darab első bemutatóján 1905-ben, a kritikusok együtt tapsolnak a közönséggel. Ez az a darab, amelyben az összművész fantáziájának és ötleteinek teljességét hozhatja ki, amelyben eleven, lélegző erdőt varázolhat a színpadra (érezzük a moha szagát), pajzán táncot járathat a tündérekkel és manókkal, a félszeg athéni iparosok s a számárrá vedlett Cettel komikumát groteszk ötletekkel a megszakadásig fokozhatja, Theseus herceg lakodalmi ünnepét színes tömegmozgásokkal, nekiszabadult táncokkal és cirkuszi bohóckodásokkal tarka köntösbe bujthathatja s az egész Mendelsohn zenéjével szöheti át anélkül, hogy a rendező pozíciója s

vele a darab irodalmi értéke veszélyeztetve lenne. Ahogyan a rendező az összművészt szóhoz engedi és féken tartja, ahogy a lázadó szellemekkel birkózik, ahogy az elemeket kölcsönösen kiegyensúlyozza s a festőit a színészivel, a színészt a költőivel szembeállítja — ez Reinhardt zsenialitása.

Ez a zsenialitás az, ami benne utánozhatatlan, ez dobja föl őt arra a csúcusra, amelyről világhódító útjára indul s amelyről legnagyobb irodalmi és kasszasikereit aratja.

De ugyanezen a csúcson megpillanthatjuk a szakadékokat is, amelyek állandóan fölhasadnak mögötte és elnyeléssel fenyeget, Reinhardt egy merész ekvilibrista, aki tüzés fákltyákat táncoltat a levegőben, ha egyet elhibáz, fejére hull az egész. Ha zsenialitása (lényének ezen kiegyensúlyozott kettősége) nem jelentkezik, a mérleg megbillen, a rendező meghátrál az összművész (s vele a külsőségek) nyomulnak előtérbe. „Reinhardt évek óta rendezői nagyzási mániában szenved. Túlozza a szót, szétszakítja ezzel a drámai cselekvényt és megakadályozza a szellemi hatást. Formaművészetek, jelmez és képkiallítás rombolják le az együttátélést, szemléletl kedvtelensé. Molière „Úrhatnám polgárát“ operette librettónak használja, „Othello“-ból brokát jelmezben kiállítási darabot csinál s költői műveket Metropol-színház konkurenciává prostituálja. Reinhardt az, aki az utóbbi években a berlini közönség legalacsonyabb ösztöneit nagyra növelte, a szellemi lelkesültség gyökereit elásta s a drámát lejáratta. A műben való elmélyedés helyett rendezői kedvtelést s technikai trükköket ad, amelyek a figyelmet állandóan mellékes dolgokra terelik“.¹

Így történhetik meg, hogy midőn 1921-ben, félénken és lopva Berlinbe ismét bekopogtat s hogy a régi emlékeket fölújítsa, nagy Schanspielhausában rendezésének többtűzpróbas legjavát: a Szentivánéji álmod hozza, kritikusaí ilyeneket írhatnak róla: „Óráit számoltuk egy előadásnak, amely ismét akadémiakusnak tetszett, minthogyha sohasem létezett volna a klasszikusoknak oly nagy leporolója, mint Reinhardt. Senki sem bír vele konkurálni — még ő maga sem...“ „Vagy visszavágytuk a múltat, amelyben a színpad nagysága, ugyanolyan, de fordított arányban volt színművészetéhez mint ma...“

Mert mi történik? Az erdő, amely ott a darab hangulatát és levegőjét sugározza ki, az eltelt tizenhat év alatt hatalmas barokk dekorációjává dagad, a tündérek és koholdok, amelyek ott az erdőből hasadnak elő, most a tisztás tátongó ürességén idegenül mozognak, táncuk, amely ott magától értetődő, itt mesterkéltséget és kiszámított: balettszerű, majdnem nagyopera. A telhetetlen összművész kezében a darab minden dimenziója megnő s a fölszedett balasztokkal megterhelve előadása a leghosszabb lesz, amit valaha Berlinben láttak. „Reinhardt szentivánéji álmából csak virradatkor ébred föl az ember“.

Ha a reinhardtí rendezés tetőpontját jelöli az egyensúlyi állapot, amelyben rendező és összművész vannak, azonnal a hanyatlás jelei mutatkoznak, mielőtt az összetartó erő megbomlik. Midőn a rendező meglágyul s csábításainak engedelmességedve az összművésznek engedi át a teret, amidőn nincs meg többé energiája, hogy a határpontig eljutva azt mondja: eddig és nem tovább, hanem újabb lehetőségek után kutat: hol adhat még egy színnel, még egy hanggal, még egy ötlettel többet, olyan úton indul meg, amely a drámától teljesen elvezet.

Nagy Schanspielhausán kívül, amelyet nemzeti színháznak ígért s amely-

¹ F. Ferdinand Baumgarten: Zirkus Reinhardt.

ből ugyan jó üzleti, de annál szerencsétlenebb művészi vállalkozás lett, itt találjuk meg hanyatlásának (s Berlintől való elhidegülésének) rugóit. Művészete még csodálatos virágokat hajthat, de ezek a virágok meddők és nem termékenyíthetik meg többé a földet. *Tragikuma, hogy nem bírt bekapcsolódní a fejlődés vonalába s az új stílszínpad felé vezető utat másoknak kellett átengednie, mert nála egy fölfelé fokozás: súlyedés s az összművész győzelme a rendező fölött azt jelentt: — Reinhardt fölfalta önönmagát s vele együtt elnyelte a drámát.*

KÖLCSÖNKENYÉR VISSZAJÁR

Irta: PÁLFFYNÉ GULÁCSY IRÉN

Kiváltképpen cudarok a népek manapság. Nem mintha azelőtt csöppentett méz lettek volna, no nem. Mert hisz mindenféle beszédek hallatszanak erről és arról, de hogy a szegényember a maga fajtáját húzza, erről már csakugyan nem példáz a szó. Most pedig így van, István ennek a megmondhatója.

Mivel ime egy szép napon — szemlélvén épp a kerítése romlandó állapotját — csak hozzáköt egy kékbeli atyafi.

— Kend az a Ragyogó-Kovács István? — Kérdi.

— En hát — felel akit illet.

Amaz elégedetten bólint:

— Jóhelyt járok akkor.

— Nono — véli Ragyogó s ellép a palántától. Mert mihaszna is nézné! Tekintettel úgy sem támasztható az alá. Minekokából áttevődik figyelme az idegenre. Amúgy kiállítás dolgában derék embernek látszik az illető, csak olyan jöttment képű.

— Agyisten.

Parolát váltanak.

— Mijáratban kelmeöd?

A csizmás csöndesrefogott hangon mondja:

— Mivel kend az a célszörü embör tudgya.

— Az-é...? Hászén... — Köhécsel István s taszítja befelé a kaput. Odabent majd aztán emelint az atyafi a hangon:

— Hát akad-e még vagy egy pipára való?

— Ügylöhet, — véli Ragyogó uram, ballagván is már a szitáért. Rátömnnek, kicsíholnak, mustrálják az elszálló füstöt. Az idegen nagyokat csemmeg a csutorán.

— Jó, — adja idők multán.

István szélesen legyint a füle mellé. Büszkén veti oda:

— Sömmi ez. Verje csak kend ki a pipát!

Megtörténik. Újabb kóstoló jön, meg még más, tiszta öröm nézni a színek egymásmellett való játékát. Mondja az idegen akkor:

— Mán látom, jóhelyre kommandáltak engöm. Vásárt éröz ez a dohány hallja!

István átváltja a pipát jobbik kezéből a balba. Közben nagy kört ír a levegőben.

— Dehogyis... — esik a szóba.

Amaz komolyan bólint.

— Vagy-igen. Aratógazda volnék, köll a bandának. Nem az ára töszü tudgya.

— Nono.

Igen alkalmas beszédnek véli ezt Ragyogó-Kovács a bizodalomra. Így és így, ennyi meg ennyi, mondja minden kertelés nélkül. Létregyönnek hamar, kerül a sor a fizetségre. Nyul a kékbeli atyafi a

kebelébe, hogy bontaná a kis zacskót, amit nyakbakötve szokott viselni az ember, ha sommásan vagy onnan benne. Csak üresen húzza ki a mar-
kát, vakarózik bosszúsan :

— Hénye, a fogatátását...!

Nincsen az acskó. Bizott lám, hasztalan is keresné, mert ha jól felgondoljuk, az asszonytól maradt az, még ott a rőfösboltban. Mivel leszakadt a madzag. Jószerencse, hogy nem messzi állanak a szekérrel, csupán itt a másik utcában, a gyertyamártó előtt. Vissza lehet onnan térni hamar.

— Már hát no. Várják egy pöttyet — röstellkedik az arató-gazda s fejcsóválva szaporázza kifelé. Előkerül aztán — három csendőrmagával. Merthogy ő is próbaidős csendőr.

Még ilyen csúfot! Így bizzon az ember mások jótét ábrázatában! Útban — illendőképp — nem birták megfogni mióta a dohányiparral fárad. Utóvégre is ottnyomják disznómódon a maga vackában. Am hiába mérgei Ragyogó a ravasz csendőrökre, nem használ az semmit. Akár így, akár úgy: le kell most már ezt a sort ülni.

De baj, hogy nyílik hovatovább az idő s ilyen tájt szedik a kubikos munkást. Elhaladtában hát bekiált István a Tandari szomszéd ablakán:

— Heéjj! Ezzel igazodgyék kend sógor! Le né maradgyunk a kötésrül, mivel engöm mán visznek!...

Igen furcsán morog erre Mátyás, hanem rábólint azért:

— Attul mánis möhet kend nyugton.

Igy. Leüli István a porciót rendesen, mint való. Mire azonban kivan az idővel — még ilyen csudát — nem épp Tandari szomszédba akad legelőbb is a városi utcán?!...

— Hát kend..! — Ütődik meg roppant.

Mátyás csak hátrabök az öregujja bütykével a rosszlelkü helyre:

— Magam is...

Kiderül, hogy se kötés, se munka, ült biz ott a sógor szintén.

Hogy pedig ült, ennek megintelenül a népek cudarságában van magyarázatja.

Tudvalevőleg Mátyás dologban állt az ősszel bizonyos nevezetü Paplógó György gazdálkodónál. (Bár jobban inkább Kucora Gyurkának hívják a vén zsugorit errefelé).

No, sógor magarészéről el is látta a fölállalt sort emberül. Ellenben mikor nagyidőre besarcolta volna az értejáró pénzét, hát lám, egy hamis tízest lelt közte az asszony. Mit tehetett Mátyás: megpróbálta beforgatni aztán. Vesztiére. Mert amilyen balogsüti efféle járatokban, megint csak lecsipték vele.

— Minket ugyan elmocskoltak — véleményezi Ragyogó, hallván így ezt a dolgot. S lászik rajta, hogy sérti szörnyen ez a sógorral esett újabb csúfság.

Mire hazaérnek, persze, elszegődtek a népek, ki erre, ki arra, java helyekre. Amúgyis munkaszüke volt -- kutya világ — így ideje-múltán meg éppen nem mutatkozik semmi fognivaló. Azazhogy: nini... Akadni akadna épp, de akurát megint Kucora Gyurkánál, ami Mátyásra való nézvést csakannyi, mintha nem is volna. Érthető ez.

Am ami Tandari uramnak nem gílt, István szempotjából azért érvényes lehet. Mivel virtussal nem tartható el télen a család. Fogja hát Ragyogó a sarokból a botot, kalapot-mit, átkövetkezik, megtekinendő az ügyek hogy s miképpen álltát. Kiviláglik, hogy búzaforgatásról lenne szó. Mert addig gyűjtögette a vén uzsorás a magtárban az életet — egész télen ki nem adott volna egy fikarcot a szorult szegénységnek — hogy most majd ráfülled, ha nem gondol véle. Várja az égetnivaló zsvány, hogy még árossabb legyen.

No, kiderül itt azonban még az is, hogy nincs egymagára István a szándékával. Fele-búcsura való gyülekezetet talál odaát. Igérnek azok egymás fölé-alá, verik kifelé a másik szájából a falatot. Úgy lent tartanak már az árral, hogy éppen csak éppen. Bele is lehet menni, meg nem is. István próbálkozik értelemmel itten.

— Mögálljunk, — mondja Kucora Gyurkának — 'szeng maga is láthassa, hogy harminc napszámon alul nem mén mög a dolog!

Tudja ezt a vén bitang nagyon jól. Bár adja, mintha nem tudná: Ravaszul pislog hunyorogván, adáz képpel. De lám Sajti Máté bakter — amúgy inkább Szentpacsirtának hívják a búcsukon való előénekesége miatt — ránt egyet a subán s miután István felé sandítana, egyszerűen megszólal kenetelli hangon:

— Atajjányba vállalik az ílyet. Én mögcsinálok ötszázért egyre-másra!

Olyan bolond bér ez, hogy a licitálóknak eláll szemé-szája.

Nem is maradt a tett helyén Ragyogó-Kovácson kívül senki. Nohiszen. Ókelme sem egyéb okból, minthogy a Szentpacsirta nyilvánvaló kajánságára megmérgei roppant. Szeme se áll jól és az ilyen kötődik még! Mert kötődés ez, nem más. Allani kell a sarát, ha tart magára valaki. Hiszen, ami azt illeti...

Az a dolog a csendörökkel, no, hozzá Mátyás csúfsága: épp alkalmas előkészület Istvánnak erre. Minekokából szorit is egy líkat a nadrágszíjjon. Hátraveti a fejét s félretaszítván a Szentpacsirtát, előlép táncos-hetyke lépéssel. A szeme villan, mint aki észbekapott és föladja a szót keményen, eképp:

— Tartom nigyszázba!.. Két hét alatt mög lösz fogatva a búza szömrül-szömré.

Ezzel leütik a parolát. Hazabillig Ragyogó a végzett kötéssel. Igen belé van nyugodva, látszik ez rajta. Mátyás meg se állja szövetés nélkül.

— Ihol-e!.. — Mondja fejecsóválva — Azt'tán nadragulyával járt kend, vagy a bolondgomba..!

Sógor kisörcent egy hegyeset oldalt.

— Nono — véli.

Több beszéd nem esik ennél. Elül a falu is, lecsíhadnak a békélenek, pár nap során elfelejtődik az egész.

No, majd aztán akad különbség csudálkozni való. Mert egy jeles reggelen hirtelen nagyveszett zajjal ráruccan a falura egy rakás csendör. Körülfogják Kucora Gyurka házat. Bekiált az örsvezető:

— Ide a magtár kulccsal szaporán!

A vén kötnivaló se holt, se eleven a rémülettől, minden háznépestől együtt. Mivel nem vall a félelmes férfiú egy szót se magyarázatul. Fogja a kulcsot, amazokra rázárja az ajtót, elibe egy szuronyos vitéz. Füttyül a többinek, sorjáznak befelé azok is. Egyszál kivülmarad a kapubálványt támogatni, ha netalán le akarna rognyi. Azzal bele a búzába, lapátolják, hányják át a szemközti oldalra. Még meg is bogarásszák, jómódjával esvén. Tesznek olyan dolgot, hogy elhalatlatszík tán Sövény-házáig is, ami pedig messzicskeformán van ide Tápéhoz. Rájuk-húzzák a delet, be is esteledik, csak nem csihad az ipar bennük. Bár itt-ott különös szemmel kezdik nézdegélni egymást.

— No! — Kérdi a káplár.

— Sömmi. — Oldozkodik amaz.

Az örsvezető se különben. Végül gondol egyet, befordul a portára. Megveri ököllel az ablakot s kiált:

— Héjj, a Ppilátusát kendnek!!.. Há emésztötte el kend a prést?

— Prést-e? szeng nem vagyok én szőlőgazda...!

Hasztalan beszéd, dehogy adódik hitel neki! A törvényes ember kihalász két ujjal egy nagyíromba ákumbákumos levelet a zsebéből. Kisimitja a tenyeren, aztán rácsap:

— E beszél! Kendnél köll lönni. Azt' csak elő vele, szép szóra!

Vissza-visszajár az ablakra egész éjjel. Söt — hajnaltájban történik ez — belül is kerül. Úgy tudakolja a maga tudakolnivalóját négy szemközt Paplógó Györgyél. Mondja Paplógóné Julcsa, hogy nyomai maradtak volna ennek az érdeklődésnek az életpárja hátán. De aligha igaz ez, mert ellenkezőleg Kucora Gyurka tagadja szörnyen. Már akár tagadja, akár se, azt a csúfot — hogy bankócsináló gépet kerestek nála — csak nem veszi le róla senki. Mivel ezirányban való, hogy most egyszer tévedett a tekintetes törvény. (Hiszen no. Az se római pápa éppen!)

Elvonultak aztán másnap reggel a kakastollas vitézek, akkép, amint jöttek. Bátor, hiba ne csússzék az igazságba, holott tapasztalható azokon némi változás mégis. Mert igen kacki volt az ideütjok, most pedig ugyan porosak, piszkosak, nyűttek. Ülvén s pipázgatván Ragyogó-Kovács István Mátyás sógorral a házelőző padon, szinte nehezen is üsmer rá az örsvezető úrra. Jobbanformán inkább a hangjáról, amint elmasiroztukban az odahegyel neki:

— No, hogy esött az a multkori kis ejtdözés odabe nálunk?...

Evődő a beszéd, de István — különösképp — most mégse haragszik meg érte. Söt a tekintetében pajkos villámok kergetik egymást.

— Nem rosszul tudgya. — Felel. — Szinte elkél ez a kevés dolog utána. Kijázza magát az embör...

— Ki-é? Nono. Ugyan mögüli kend a helyit!...

Ragyogó kivonja lassu méltósággal fogai közül a pipát s hátra pöcögtet vele, arrafelé ahonnan a csendörök jöttek.

— Úgy füzetnek engöm. — Mondja.

Sógor, aki eddig meg se moccant, hirtelen magasra rántja most az orrát. Félelem nem látszik rajta, holott egyebekben ieng

tart a mundéros néptől. Még mintha valami mosolygásféle is cikázna meg a bajusza alatt, a szája szögletében, hogy elkullognak azok.

Tündöklő reggel van, virágzó fák szép szagát veri feléjük a könnyű májusi szellő. Jöcskán elkomótizál a kettő a derűs verőfényben. Majd idők múltán oldaltűt István a fejével, kérdező módra:

— No? . . .

Sógor néz rá csintalanul a szeme sarkából, aztán kisorscent helybenhagyólag:

— Értöm. Egy kézzel török a dupla vilóját is . . .

— Csak ezegyször nem minékünk szaglik. — Fúzi hozzá István s tovább bámuldozza a pillék hintáló repülését. Am Mátyás — kissé betyárosan — félrevágja a süvegét a balik fülére mostan.

VICTOR EFTIMIU PROMETUSA*

Fordította: KÁDÁR IMRE

A TRAGÉDIA ÖTÖDIK FELVONÁSA

(Szín az Olympos egyik lejtője. Prometheus egy kővön ül a kialudt tűz előtt. Belép Hefaistos, aki — kevés elváltozás után — most a sátánhoz hasonlít. Igyekszik feléleszteni a tüzet, de hiába.)

1. jel. Prometheus, Hefaistos

Hefaistos: Hiába, kialudt már. A hamu is hideg.

Hja, kiálszik a szent tűz, ha nincsen senkinek
Gondja reá.

Prometheus: Mít művelsz?

Hefaistos: Nézem, hogy csöppnyi fényt
Adna-e, de hiába.

Prometheus: Még égett az imént!

Hefaistos: Az imént? Hej sok éve, hogy meghalt beteg!
Nem is éled fel újra. Temetőbe veled! (Széttapossa a tüzet.)

Prometheus: Rég alszik, mondd?

Hefaistos: Persze. Ne lássad oly csodásnak,
Pillanat az istennek, de egy öröklét másnak.
S a tűz kihúnytát persze, hogy furcsának találja
Prometheus, a minden tűztolvajok királya.

Prometheus: Hogyan? Te vagy Hefaistos?

Hefaistos: (csodálkozva) Hefaistos? Ejnye látod
Már szinte elfeledtem, hogy a vén tűzkovácsot
Így hívta az Olympos. Hefaistos? Persze... persze...

Prometheus: Elfeledted? De akkor... Hisz Herakles egy perce...

Hefaistos: Egy perce? Nem. Azóta tíz évszázad letelt,
Mióta te szabad vagy.

Prometheus: És itt ültem e helyt

Századokon keresztül?

Hefaistos: Itt ültél kedvesem.

Olympos összeomlott s ma már csak kevesen
Élnek közülünk régi, nem változott alakban.
Minden új arcot öltött. Ma sas helyett galamb van,
Új istenség, barátom! Szeliddé lesz a vad,
Úgy sejtem nemsokára!

Prometheus: Félek, minden szavad

Félreértem, Hefaistos.

Hefaistos: Te jósoldad meg, épp,

Hogy alvilágba jut majd Zeus, s a büszke nép,

Mely az Olymposzt lakta, véle megsemmisül.

Nos hát, találd ki, hogy most a helyükben ki ül?

* Magyarul előadta a kolozsvári színház 1921. szeptember 29.-én.

Prometeus: A szabadság?... Hát végre! Mily boldogság!

Hefaistos: De kérlek!

Szó sincs róla! Megbillent talán kissé a mérleg,
De nem tartunk oly messze! A fényes égi csarnok
Nincs többé, ez bíz úgy van, de most is él a zsarnok
S bár új fény jött, új eszme hirdette a tavaszt,
A kényúr minden lelket csak sötétben maraszt.
A régi szellem áll még, tekinthetsz bárhova,
Őt látod.

Prometeus: Ki az úr hát?

Hefaistos: Sabaoth-Jehova,

Egy régimódi isten, ki vén már s nem titok,
Hogy művészettel, növel és borral szakított.
Öreg, de ravasz szörnyen, el sem képzelheted,
Messziről jött s itt termett, akár a fergeteg,
Zeust jó atyja mellé az alvilágba üzte,
Minket meg összehívott s trónja körébe gyűjtve
Felesketett. Jól érti a dörgést, láthatod,
Mert mindnyájunknak rögtön ajándékot adott.
Nagy úr, mert a viharok jelképével szakítva
A villámokat egy Illés nevű öregre bízta,
A címárból törölte Zeus kopott nevét
S a „szent“ jelzöt használja, vigyázz, hogy el ne vétsd.
A mi nevünk „arkangyal“ névvel cseréli fel,
Apolló van az élen, Mihály nevet visel,
Még most is fényben úszik s még most is oly deli.
A művészet, mint mondám, meghalt. Nem kedveli
Jehova. Ő azt játsza, hogy igazságot oszt,
S pallossal a kezében bünteti a gonoszt.

Prometeus: S mi van a többiekkel?

Hefaistos: Mi sem járunk gyalog!

Képzeld csak, szentek vagyunk, sőt még arkangyalok!
Szent báránycákká lettünk mi valamennyien,
S kegyelmes, jó urunkat szolgáljuk most híven...
Afrodité is vén lett, nem sokra mégy vele,
Mert megcsúfult szegényke: szent Péntek a neve!

Prometeus: És te?

Hefaistos: Én megmaradtam kovácsnak cimborám.

Sánta vagyok, de nézd csak, most lolábam van ám.
Tüzzel nyargalászok a földnek szolgálta hátán,
Engedj bemutatkoznom: nevem Hefaistos-Sátán!

Prometeus: Sátán?

Hefaistos: Sátán, vagy Ördög, Lucifer, Belzebúb,

És van még néhány jelzőm, bárki nevezhet úgy,
Amint kíván. Sokáig én is angyal valék,
Miként Apolló, ámde unalmas volt az ég,
Folyton hajlongni kellett, amíg aztán egy jó nap
A te példád követve, felcseptam lázadónak.

Prometeus: Így már aztán szeretlek. Jól sejtettem tehát,
Hogy nem fogod örökké cipelni az ígát
S feláldozod te is majd magad az emberért.
Szeretlek jó barátom.

Hefaistos: Ez itt még félreért.
Én egy szóval se mondtam, hogy azért áll e harc,
Mert az emberért küzdök. Ettől, kérlek, ne tarts.
Másról van szó.

Prometeus: Miről hát?

Hefaistos: A legelső helyet
Kívánom én magamnak agg Jehova helyett.

Prometeus: Akkor, Sátán, el innen. Én gyötrő égi lázban
Nem magamért lázadtam. Az emberért csatáztam.

Hefaistos: Bolond. S mi lett a hála?

Prometeus: Én nem háláért tettem!

Hefaistos: Hallgass ide.

Prometeus: Gyűlöllek.

Hefaistos: Menjünk együtt mi ketten.
Te az emberért lángolsz, én uralkodni vágyom,
Nem csak egy koszoru van ezen a nagy világon,
Te érts meg engem, mint én megértem a rögeszméd,
S gondold meg jól barátom, talán velem jöhetsz még.
A multkor már utánam jött egy pompás csoport,
Hanem Mihály legyőzött s e csillagra dobott,
Melyet földnek neveznek s amely sár és arany.
Osszuk meg az uralmat, fogadd meg a szavam,
Tied lehet belőle az álom és a gond...

Prometeus: Mért osztanád meg akkor, ha a tiéd? Na mondd?

Hefaistos: Mert uralkodni rajta nem tudok egyedül.
Én vagyok a gát, látod és én vagyok felül
De osztozást ajánlok s ígéretem betöltöm,
Mert nem lehet a gazság egyedül úr a földön.
Társulnom kell a jóval. Légy csak magad a fáklya,
Próféta, ki a szépet s a jót mind zsebrevágja,
Légy az ihlet, szelidség, lelkesedés s a fény,
Csak törd, hogy árnyékodban csendben dolgozzam én.

Prometeus: Ravasz vásár! Dicsőbbet én még tőled se várnék!
Remek terv! S mondd barátom, minek neked az árnyék?
Őrized majd az embert? Vagy kigondoltad bölcsen,
Hogy rút halája láttán az embert meggyűlöltem
S most rátörök majd, véled? Rádvall e gondolat!
Nos, szeretem az embert! Most látod sorsomat,
Amely hozzávisz mindíg. Tudom, hogy szive jó
És én mellette állok. Legyőzünk majd, kigyó,
Ki rosszabb vagy Zeusznál. Ő azt tervezte fent,
Hogy elpusztítja őket és újakat teremt,
De te kiírtanád úgy, hogy írmag sem maradna.
Látlak Hefaistos-Sátán, de jól ügyelj magadra,
Készen vagyok a harcra s most emberedre lelsz!

Hefaistos: Harc kell tehát? Legyen harc! Találkozunk, ha mersz!
Szavam elhinti szépen — meghallod még ma itt —
A bírvágy s az irigység halálos magvait
Az emberek szívébe s a mag majd egyre nő.
Tudd meg, nem is Than szólott hozzád, bizony nem ő, —
A Sátán szólt belőle.

Prometeus: Légy akkor százszor áldva!
Jól tudtam, hogy ők méltók az önfeláldozásra.
Nem Than volt hát! Te voltál. Tudtam, hogy ő nemes
És szívem néki adnom tovább is érdemes.
Nem áldoztam hiába! Egy rossz szellem lakik
Minden ember szívében, amely öl s elvakít,
De ha kiűzzük onnan, jó lesz az ember menten.
Lehet tehát tovább is új s új csatákba mennem,
Hogy megmentsem az embert! Fogadd mélységes hálám,
Hogy erre megtanítál, rossz fejedelme, Sátán!
Régi hitem e percben új szárnyakat talál,
S az összetört, legyőzött most újra talpra áll!

(Trombitaszó, Hefaistos egy lángban eltűnik. Belép Apolló, kissé elváltozva, mint Mihály arkangyal.)

2. jel. Prometeus, Apolló

Apolló: Ki a sarat legyőzted, légy üdvözölve, áldva.

Prometeus: S én üdvözöllek téged, fényesség nagy királya.

Apolló: Szavad az égig szállott és Jehova, a nagy,
Megparancsolta nekem, hogy hozzá hívjalak.
Legkedvesebb fia vagy, jobbán van a helyed,
Te viszed le a földre a fényt s szeretetet,
Hogy megmentsd a gonosztól s lelked ölelje át,
Jöjj hát velem az égbe, mert a föld vár reád.

Prometeus: A lázadóra, mondd, az ég békéje vár hát?
Csak attól félek, késő. Kiterjesztette szárnyát
A fekete arkangyal a mindenség fölé,
S hogy tudnám én legyőzni? Az uralom övé
Ma az ember fölött s ő ismeri láncait.
Nemrég még tudtam hinni, ma oly nehéz a hit!...

Apolló: Kövess, mert méltóbb nálad bizony nincs senki más.
Remény s öröm van nálad, te vagy a Messiás,
Kitől egy új világ vár szabadságot s hitet.

Prometeus: Követlek hát... új képek, békések, szelídek.
Reményem újra éled, mert új világot ad
A vérző, gyötört földnek a régi gondolat!

3. jel. Than és Hefaistos

(Than futva jő, Hefaistos üldözi.)

Hefaistos: Megállj!

Than: Úgy félek!

Hefaistos: Tőlem?

Than:

Magamtól félek én

S tán tőled is... én örült... elátkozott... szegény...
 Barátomat elűztem... én nyomorult... bolond...
 Lelkem a földön újra hit s cél nélkül bolyong...
 Bocsánat... jaj... bocsánat... éj lesz megint s e kín
 Gyötörni fog... Hová most?... Bocsásd meg vétkeim,
 Uram, én eltévedtem... A puszta végtelen...
 (Hefaistoshoz) Hát te? Mondd, hova menjek? Van cél?
 [Felelj nekem!]

Hefaistos: Bolond kérdés! A legjobb, ha visszatérsz azonnal
 Ősrégi barlangodba! Kár volt kijönnöd onnan,
 Megmondtam akkor is már! Térj vissza és talán
 A rég letűnt kor újra érted jő, megtalál,
 S ura leszel a földnek kényed-kedved szerint.
 Nézd csak, a régi hegy, völgy vigan, nevetve int
 És visszahív a széllel, dallal feléd hajolva,
 Míg itt rab vagy és vergődsz. Térj vissza barlangodba.

Than:

Nem tudok. S nem akarok. Szólít valami bent:
 Ember, célod a földön magasztos, büszke, szent.

Hefaistos: Nem azt mondja! Figyeld csak! Így szól: Hiába bánat,
 Hiába könny, bűnödre sehol sincsen bocsánat.

Than:

Ne is keressem?

Hefaistos:

Hagyd el! Magad csak ismered?!

Gonoszság és hazugság volt ősi kenyered,
 S az is marad örökre! Hiába hajszolod,
 A fény, te állat, csak nem neked való dolog?!
 Kövesd inkább a sátánt! Mert hát a régi tett
 Megismétlődik újra! Keresztre feszíted
 A prófétát megint és általvered kezét
 Vakságod ősz szegével. A földön szertesztét
 Egyre terjed a rossz s te mért küzdnél ellene?
 Hallod-e, hív a sátán, jobb lesz, ha mégy vele,
 Mert bár nem fürdik napban, sőt füstfelhő kíséri,
 S a kereszthalál kinja az ő testét nem éri,
 Ecetet sem fog inni, a fején nem nő túske:
 Mégis szép az ő útja, rózsás, vidám és büszke.

Than:

A megváltó nem hal meg. Ezt nem hiszem. Soha.

Hefaistos: Nem hiszed el? No jól van. Tekints tehát oda.

(Fenéken, felhők között megjelenik a Golgotha)

Than:

Egy ember a kereszten! Ő az!...

Hefaistos:

Nos, már hiszed?

Ott csüng véres kezekkel keresztrefeszített
 Megváltója a földnek! Most éppen egy pribék
 Lándzsájával átszúrja érted vérző szívét!
 És ime újra itt van a régi szép mese,
 Közelg két gyászos asszony, anyja meg kedvese,
 Kik másodszer siratják a hullt istent. De én

Megyek. Hallgasd e sirást, ha tetszik. Idején
Eljövök még a földre. (el.)

4. jel. Than, Themis, Eromenis

Themis-Mária:

Én lelkiem tavasza,

Én szép fiam, ledöntött a hóhérok vasa...

Most hol talál meg újra szegény, gyászos anyád?

Eromenis-Magdolna: Kezét bilincsbe verték és lándzsa járta át

A legjobb ember szívét. Jóságaért a hála:

Tövis, közápor, vasszeg: gonosztevők halála.

Themis-Mária: Most, hogy megölték téged, kikért lánholt a véred,

Lehet az, hogy tovább megy szörnyü útján az élet?

Még élhetünk tovább is, midőn téged megölt

A szörnyü végzet? Élhet az ég, a víz, a föld?

(Trombitaszó. A kálvária eltűnik. Nagy fényesség.)

Eromenis-Magdolna: (Lelkesedve) Élni fognak örökké a föld s az
[emberek:]

A megváltás ígéje fejük fölött lebeg!

Themis-Mária: Dicsőség a fiúnak, ki rég jövőbe lát

És vérével betölti a szentírás szavát.

Eromenis-Magdolna: Egyre terjed a szent tűz, minden szív lángra gyúl,

És mindörökké zengi: dicsértessék az Úr.

Themis-Mária: Dicsértessék az Úr! Ma földre borul a lélek

S a hegytetőkről égig harsog a hálaének.

Eromenis-Magdolna: Harsognak a hegycsúcsok, a mély völgyek
[dalolnak,]

S új, szebb világra vet fényt a felkelő nap holnap.

Eltűnt a múlt s a Rossz is, jó a jószág világa,

Fel a szivekkel ember! Új élet vár! Hozsánna!

(Mindenünnen hozsánna-kiáltások. Trombiták harsognak. Than zokogva sír magában.)

Függöny

ISTEN TENYERÉN

— Regény —

Irta: BALÁZS BÉLA

(7)

És egy napon csend lett. A leányegylet jótékony hangversenyén Bach A-dur Sarabandéja alatt csend lett a világban. Halotti csend. Attól fogva nem fenyegetett, nem tolongott körém, nem üldözött semmi. Mert akkor minden meghalt. A tiszavásárhelyi leányegylet jótékony hangversenyén. De talán már délután kezdődött. Négy óraker egy hölgy jött hozzánk, egy kékruhás hölgy és anyámmal beszélt. Az üvegajtón keresztül néztem őket és már akkor éreztem, hogy lesz valami. Aztán bejöttek hozzám mind a ketten mosolyogva, mintha valami titkot tudnának. Végtelen jószágot, titokzatos ígéretet éreztem belőle. A hölgy felkért, hogy kísérjem Wertheim Andréát az esti koncerten, mert a tervbe vett kísérője hirtelen beteg lett. Ugorjak be helyette. Bach A-dur Sarabandéját fogja hegedülni. Pirulva és meghiúsult vállaltam. A darab könnyű, ismertem, meg is volt nekünk.

Anyám mosolyogva kísérte ki a kékruhás hölgyet. Soha még ilyen gyöngédnek, ilyen jónak nem láttam az arcát.

Wertheim Andréára gondoltam, de nem tudtam felidézni az arcát. Nagyon ritkán láttam. Néha az Erzsébet-kertben, mikor keresztülhajtott két fekete lovashintójuk, ha apjával, vagy az angol kisaszszonnyal kikocsizott. Csak kocsin volt látható. En egyetlen egyszer láttam a földön állni. Egyszer kertjük nyitott ajtaján keresztül, két iriszek között. És az természetellenes volt és nyugtalanító. Mert úgy is járt, mintha bizonytalanul inogna gyenge bokáin. Vékony, hosszú alakjának meredek, gögös tartásában volt valami óvakodó, virágszerű magávaltehetetlenség. Mintha voltaképp nem járásra született volna és nem volna otthon a testében.

Mások is ritkán látták, mások is csak úgy meséltek róla romantikus, sejtelmes tisztelettel. Mert Wertheimék nem érintkeztek senkivel. Beszélték, hogy milyen gazdagok, hogy hány gőzmalmuk van vidéken, hogy Andrea Párisból kapja azokat a ruhákat, melyekben amúgy is exotikus megjelenése még idegenebb volt Tiszavásárhelyen. Meg hogy csodaszépen hegedül. És még valamit rebesgettek egy nénjéről, aki híres operaénekesnő volt, mindenféle sötét kalandokon ment keresztül és titokzatos módon eltűnt. És hogy azóta élnek ilyen visszavonultan. Mert Andréát félti és őrzi az apja. Pestre a zeneakadémiára is azért nem engedi, pedig nagy jövője volna. Olyan természetes volt az is, hogy Andréának hívták. Nem lehetett volna közönségesebb neve.

Hét óraker még keresett a Cukker, de elbújtam előle, hogy meg ne lássa gondos kiöltözöttségemet. Éreztem, hogy ez árulás. És nyolc óraker találkoztam először Andréával.

Az „Arany Sas“ nagyterme mellett a kis tálaló volt a „művészszoba“. Sűrű meleg felhője rózsaszín és fehér parfümös, puderes nőknek gomolygott, zsbongott ott szorongva. Pizskos tükör, selyemsuhogás, frizurák, kótapapiros, koszorúk, szalagok. Igen, az a sok koszorú és aranynyomású szalag okozta talán, hogy már akkor temetés jutott az eszembe: ravatal. Nagy sötét babérkoszorúk voltak.

A szoba túlsó végében, az ablakmélyedésben állt Andrea. Megint virágok között láttam meg. Egyedül állt ott egyenesen, mozdulatlanul, mint egy pálma. A többiek egymás lábára léptek, de ő mintha saját külön térben, légüres, hideg térben állt volna. Valami nem tudom miért szép, egyszerű fehér ruha volt rajta fekete csipkével a vállán.

Beléptem az ő terébe. Bemutattak. Hosszúujjú virágpuha keze nem fogott és nem szorított, kicsúszt a kezemből. Akkor néztem először az arcába, de nem láttam arcot! Nem. Mintha valami gyönyörű alkonyi tájképbe néztem volna bele messzire, messzire elbámeszkodva egyedül egy hegytetőn. Az első percben nem éreztem, hogy az valaki, másvalaki, szemközt velem. Már ez is ijesztő volt. Különös és kísérteties... Ez máskor is előfordult azután... Kreol-sápadt, görög fej, tompafényű fekete haj a halántékra fésülve. Óriási, óriási koromfekete szemöldökök összeérő boltívei. Alatta gyenge lila udvar folytatja a szemöldökök íveit két teljes, nagy mély árnyéku körre és azok közepében mélyen, mélyen, mint valami éjszakai erdő mélyén két halványkék szem. Külön élő, nagy végtelen rajta minden. Oh gyönyörű, gyönyörű alkonyi tájkép... Andrea...

Csak mikor megszólalt, merült felszínre az arca. Akkor láttam meg azt az óvakodó ajkbiggyesztő, melegharagos durcásságot és azt az idegenkedő, ideges virágorzongást, amely... Tudod ki emlékeztet rá? Ágota! A kis Sternberg. Külsőségekből alig hasonlít. De van itt valami, ami ugyanaz, ami talán utánam jött? És mégis egész más. — Oh sok mindent kell még nekünk megfejtenünk, Klára.

Nem emlékszem, hogy mi volt még akkor este: hogy mit beszélünk. Voltaképp nem történt semmi. Ott állt velem szemben a dobogón és a rossz gázlámpa píllogó lángja lobogtatta fehér, hosszú haját. És hegedült és rám nézett. Teli, zengő, szép tónussal játszott és rám nézett. Szinte elfordult a közönségtől és sápadtkék szemei kigyúladtak és rám nézett egyenesen a szemembe.

Azután vége volt és tapsoltak. Voltaképp nem történt semmi. Igazán semmi. Csak mikor már kint voltam a folyosón, akkor éreztem, hogy fáj a szívem. Csak ennyit. Fülemben zengett még a Sarabande, Andrea hegedúje és valami sohasem érzett, mérhetetlen szomorúság facsarta össze a szívemet. Először csak ezt éreztem és semmi mást. Ezt a végtelen, elhagyott, sivatag szomorúságot.

Lementem az utcára. És akkor már csend volt. Fülemben zengett a Sarabande, Andrea hegedúje és az volt a csend. De még mindig nem tudtam, miről van szó. Csak csodálkoztam: miért vagyok olyan szomorú? Mintha egyedül lennék a világon. Igen,

mintha mindenki elhagyott, mindenki meghalt volna? És akkor ismertem rá a csendre, hogy halotti csend! Igen, mintha csak halottak közt járnék a kongó sötét, eperfás utcákon. Azt képzeltem, hogy csupa halott fekszik. És többé nem tudtam szabadulni ettől a képtől. Láttam őket az ágyakon, ravatalokon behunyt szemekkel, fehéren. És fáj, fáj a szívem, mintha már én volnék az egyetlen élő. Azután kiértem a Tiszaparra. Fekete sleppek gunnyasztottak ott, párás hold alatt derengett a fűzes és az is távolodott. Andrea hegedűje szólt és a fűzespártú Tisza is távolodott, süllyedt messzebb-messzebb — oh, hogy fáj a szívem. — Ha mindenki, mindenki meghalna, gondoltam — és akkor hirtelen fagyos rémülettel világosodott belém, hogy nem ez fáj! — Ha mindenki meghalna. Nem azért vagyok szomorú, hanem azért, hogy ezt olyan könnyen el tudom képzelni, hogy folyton képelem, hogy szívesen képelem — igen. Hogy voltaképp meghalhatna mindenki, hogy én mégis megvolnék. Hogy elhagyhatna minden: én elereszteném — hogy, én hagytam el őket.

Andrea hegedűje zengett és a Sarabande melódiája körém fonódott, körém épült óriás, csendes, bűvös templommá, melyben egyedül voltam, elérhetetlenül. Minden messze volt és már elsüllyedhetett, meghalhatott volna. És ezért meg is halt. Láttam. Koporsókat láttam, ravatalokat, sírokat, halálos csendet és magamat egyedül... Mérhetetlen nagy, csendes szomorúság feküdt a szívemben.

A makkos erdőnél álltam akkor a dorozsmai vámnál és pitymallott. Hűvös, hajnali szellőben berzenkedő akácok alatt egy kocsi haladt kifelé. Közönséges, sárga parasztszekér volt, fiatal legény ült a bakon nagy cifra szűrbe gubózva. Lépésben ballagtak a lovak és a legény énekelt.

Által mennék én a Tiszán ladikon
Ladi, ladi, ladikon,
Ott lakik a, ott lakik a galambom,
Ott lakik a galambom.

Énekelt a hajnali akácok alatt és ez úgy fáj, hogy elindultam az ének után. Elindultam, mint álmomban. Mentem a csendesen haladó kocsi mögött, mintha a világból, az életből mennék ki... a halottak közül. Csillogott a szikes puszta a felkelő napban, a szekér nyikorgott és a legény énekelt.

Fehér rózsá, kék nefelejts, ibolya
Nyílik az ablakába.

És én mentem utána. Azt hiszem, harmadnap kerültem vissza Tiszavásárhelyre.

Minden csak később derült ki, lassanként. Az, hogy én volta-képen elbujdostam akkor, mert nem mertem ismerősökkel találkozni. Félttem a próbától, attól, hogy megölöm őket, (mert így is lehet mondani). Avval, hogy halottnak gondolom, képzeletben megölöm. Ellenállhatatlan kényszer volt ez. Akárkivel találkoztam, mindenkit. Egy ember állt velem szemben és mozgott és beszélt. És én

ránéztem és nemsokára láttam hanyattfeküdni a ravatalon, behúnyt szemekkel, fehéren, némán. Iskolatársaimat, tanáraimat, minden ismerősömet és rokonomat. És láttam magamat mellettük élni érintetlenül. Láttam, hogy úgyis megvagyok: hogy nem is igazán fáj. Ez volt a borzasztó.

A Sarabande zengett hatalmas éneklő csendet terítve körém és én egyedül álltam benne elérhetetlenül. Csak később vettem észre, hogy ilyenkor Andrea is ott állt velem, a halottak felett fehéren, óriásan, mint egy torony és rám nézett. Vonója roppant ívekben kaszált és minden elmerült körülöttem. Ez volt a krák!

Őt is, Andreát is megpróbáltam megölni, de nem tudtam. Már feküdt szépen, kiterítve fehér ruhában kék iriszek között. De mindíg felült, azután felállt, egyre magasabbra, magasabbra nőtt, toronymagas óriás kísértet és lobogott úgy, mint akkor a rossz gázlámpa fényében. És csak akkor éreztem meg a nézését. Nem a hangversenyen, csak később, mikor így láttam. Akkor ismertem rá a szemében arra a mérhetetlen szomorúságomra. Hogy onnan jön, hogy ő is tudja a halottakat, a csendet és engemet, mindent. És hogy ő hívott ide.

De mindez voltaképp már nem is nyugtalanított. Csak egy volt szörnyű: az anyám. Hogy nem mertem az anyám elé kerülni, hogy gondolni sem mertem rá. És végül mégis őt is meg kellett ölnöm. Láttam holtan kiterítve: mindent a legkisebb részletig. A fekete koporsót, a temetést, a koszorúkat (sötét babékoszorúkat) és az aranybetűs szalagokat. Láttam a temetőt, a nyitott sírt, a sáros göröngyöket, mindent. És láttam magam fekete ruhában a koporsó után meálni és a sír mellett állni és rémülten figyeltem, hogy mit érezek... Semmit! Ez is lehetne! A Sarabande zengett, Andrea állt a sír felett és nézett rám és hívott. Ez is lehetne.

Csakhogy itt egy kínzó, irtózatossá maradt. Mert ha egy idegen emberrel vagyok így, az mindegy. De ha valaki velem lakik, simogat, megölel, örül és sír miattam, értem dolgozik, az anyám, az én húsom... és ha meghalna én mégis úgy állnék a sírja mellett? Hát akkor ki ő, mért van mellettem, „éppen ez az ember“. (Így mondtam.) Irtózó gyanakvással néztem, figyeltem az üvegajtón át, rossz lelkiismerettel. Ez szörnyű volt.

Csak napok múlva mentem el a wigwanba. Ott semmi sem változott. Az ernyőtlen petróleumlámpa vörös lángja, a sűrű, keserű füstben a légyfogó, az összepörkölt könyvek, a Cukker pókárnyéka a falon. Ott volt a nagy bivaly is a sarokban, meg a Mari is, aki akkor a latin praepositioverseket tanulta: „Ante, apud, ad, adversus...“ Mintha százéves álomdermedésben ültek volna ott mély víz alatt, jég alatt. Olyan szörnyű csend volt ott is. Nehezen és rossz lelkiismerettel beszéltem, de azért elmondtam mindent. Mari sápadva vetette a keresztet, mikor a halottakról volt szó.

— Irgalmas, szent szűz anyám — hebegte. — Ilyen az, aki esztét veszti szegény. — És megsimogatott.

Cukker a fejét vakarta és nagyon rosszalta a dolgot. Meg-

állapította minden kétséget kizáróan, hogy ez szerelem és elmondta erről való elméletét, mely szerint ez a természet ravasz eszköze, hogy a legteljesebb függésbe hozza az embert. Tehát meg kell hódítanunk Andreát, hogy mi uralkodjunk rajta. Mísem könnyebb. Andrea nézéséből megállapítható, hogy ő is belénk szeretett. Tehát teljesen leigázni, mert a nőekkel, a nöstényekkel, akiknek átlag csak 1240 gramm az agyvelejük, nem szabad másképpen szóba állani.

— Tehát szerelem — gondoltam megnyugodva, bágyadt örömmel, mikor kiléptem az utcára. Mert ez addig voltaképpen nem jutott az eszembe. Fájt nagyon a szívem, de ez a halottak miatt volt. Tulajdonképpen nem vágyódtam Andrea után, nem kíváncsi voltam hozzá. Am ha az ember szerelmes, akkor abból mindenféle következik. Elmentem hát az ablaka alá, mert ez vele jár.

Kis balkonos, kertes villaszerű ház volt az a Szekfü-utcában. Egy gázlámpa állt előtte és bevilágított a lefüggönyözött ablakokba. Sokat sétáltam ott és próbáltam elképzelni Andreát benn a házban. De csak egyféleképpen tudtam látni: óriás, bágyadt szemében mérhetetlen szomorúsággal rám néz és hív és vár. Mert már minden meghalt és elsüllyedt és egyedül vagyunk este egy végtelen, néma pusztaságon.

Másnap levelet kaptam az apjától, Wertheim Jakab úrtól. Meghívót: minden hétfőn és csütörtökön zenedéltán van náluk, vegyek részt. A levél éppen csütörtöki napon érkezett és én akkor délután mindjárt el is mentem. Még korán volt, négy óra se volt. Nem ismertem a szokásokat. Inas vezetett be egy pompás szalonba, mely tele volt szőnyegekkel, képekkel, szobrokkal, vázakkal, pálmákkal. Valami homályos, bonyodalmas erdősűrűsége volt annak a szobának. Wertheim úr jött szembe a szobrok és pálmák bozótjából. Őszhaju, hajlott ember, fáradtan, alig hallhatóan beszélt, hogy Andrea leánya nagyon el volt ragadtatva zongorázásomtól és rendkívül tehetségesnek tart. Hogy mindjárt be fog jönni, hogy nagyon örülnek.

Mintha beteg lett volna. Pergamensárga arcán valami nagy szenvedés szomorúsága látszott. Erről eszembe jutott másik lánya, az operatőri asszony, akiről mesélik, hogy eltűnt — végül azt mondta, hogy bosszúkat meg egy percre, mindjárt beküldi Andreát.

Azután egyedül maradtam a szobrok, képek, vázák zürzavarában és vártam. A Sarabande zengett, a szívem fájt: Andreát vártam. Azt vártam, hogy be fog lépni fehéren, csendesesen és rám néz. Óriási árnyékos szemében az a nagy szomorúság lesz, a mi szomorúságunk, amellyel hívott, amely kihívott az emberek közül, amellyel hazavárt... Meg fog állni az ajtóban, sokáig nézünk egymásra némán, aztán közeledik és felém nyújtja a kezét, mert egyedül vagyunk a halottak között és aztán valami lesz. Ő tudja a Sarabande titkát. Minden meg fog változni.

Halk, ingerült szóváltás hallatszott, aztán hirtelen erőszakosan felcsapódott az ajtó és belépett Andrea.

Most ide hallgass Klára, mert különös dolgot fogok elmondani, valamit, amit máma se értek még és ami megfélemlítette egész éle-

temet. Én akkor nem hittem kísértetekben. Mi a Czukkerrel szigorú természettudományi alapon álltunk. Voltakép máma sem hiszek. — De ide hallgass...

Belép Wertheim Jakab leánya, akit ő beküldött — (hallottam a veszekedést) — és nem Andrea volt. Ez nem szójáték, vagy költői kép. Nem Andrea volt. És úgy se értsed, hogy nagyon elváltozott, hogy alig hasonlított ahhoz, akit a koncerten láttam. Ellenkezőleg. Ijesztően, kísértetiesen hasonlított hozzá ez a leány, aki nem Andrea volt. Nem ő volt. Mert úgy-e mit jelent az, valakire ráismerni? Az nem összevetés, mérlegelés, egy emlékhöz hasonlítás eredménye, hanem úgy-e az, hogy egyszerűen meglátom, minden változó vonáson és formán keresztül éppen őt.

És én láttam, hogy az, aki ott bejön, az nem Andrea. Tisztán és bizonyosan láttam. A hasonlóságon keresztül láttam, mint egy maszkon, Andrea maszkján keresztül, a szemnyílásokon keresztül.

Ideges rémület fogott el. Egy lány jött felém. Mi ez? Andrea kísértete? Felugrottam, de nem tudtam szólni. És az a lány, akit nem ismertem, odajött hozzám. Boszús, kelletlen sietéssel jött. Hosszu ujjú, hüvös keze kicsúszt a kezemből, mint egy hulláé. És az a lány gyűlölt engem. Az első pillanatban éreztem. Oriás, koromfekete szemöldökei idegesen remegtek és bágyadtkéek szemei hunyorítva, gyanakodva néztek haraggal és gúnnyal. Gyűlöl: egy idegen szobában egy idegen leány. Miért? Ki ez? És hol van Andrea? Kábultan és szótlanul álltam. Mintha álmodtam volna. Mintha álmodtam volna, hogy tévedésből idegen helyre nyitottam be.

— Jó napot — szólalt meg kurtán, dőlyfösen. — Bocsásson meg, hogy váratтам. Még öltözködtem. Tudja, nem szokás ilyen korán jönni, ha az embert jourra hívják.

Durcás, felvetett ajkakkal úgy beszélt, mint egy elkényeztetett, neveletlen gyerek. És nem nézett rám. Mindig félre nézett.

— És tudja, köszönni is szokás. Rendes, egyszerű emberek, mint mi vagyunk, azok szoktak. Talán meg van sértve? Vagy talán megkukult? Mért nem nyitja ki a száját? Nő, tudja, maga csakugyan jó alak!

Igy beszélt nyersen, hirtelenül, parasztosan. Mintha szándékosan, büszke, arisztokrata termete ellen, ritka párisi ruhája ellen, finom, álomszép arca ellen, csakazértis beszélt volna így. És mindig félre nézett.

— Nő, hozott valami muzsikálni valót? Nézzük... — mondta parancsolóan, aztán türelmetlenül rántotta fel vékony vállát. — Nem hozott? Hát nyissa már ki a száját. Igazán sikerült figura... Eh, hát üljön a zongorához. Játsszon valamit, vagy improvizáljon. Maga nagyon szépen improvizál. Azt akarom hallani. No... egy, kettő... Jaj, hát így akar báméskodni egész este! Tudja, maga nehéz eset.

Igy beszélt. Kábult álomrémülettel, tehetetlenül hallgattam. Nem moccantam. Mint a hideg jégverés kopogtak rajtam a dúrva szavak. Ki ez? Mért goromba? Mért gyűlöl? De valami fájdalmas-forrón belémnyílt: az intimitása. Nem úgy beszélt velem, mint idegen új ismerőssel.

Türelmetlenül, indulatosan toppantott, aztán mintegy vad nekiugrással hirtelen felém fordult. — Mit pózol maga, mondja? Mit affektál nekem? — (A homloka kipirult a haragtól. Csak a homloka.) — Azt hiszi, én felülök azoknak a stikliknek, amiket drága barátjával, a Czukkerrel csinálnak, meg annak, hogy három napig elcsavarog és az anyját ijeszti? Az nem kunszt!

(Hát tudja a Czukkert, meg a három napot is tudja? Mindent? Honnan tudja? Mert én csak néha láttam őt kocsin. Talán Andreát is tudja? De ez nem ő.)

— Maga éppen olyan ember, mint más ember! Mért nem viselkedik rendesen? Mért akar feltünni? Mit teszi magát nevetségessé?

Remegett a hangja a haragtól.

— No tudja nem szeretnék a maga mamája lenni. De magában is ha volna egy kis böcsület, hát jobban kimélné azt a nagyszerű asszonyt, aki úgy szereti magát.

Most komoly, forró szemekkel nézett.

— Maga nem is tudja, hogy micsoda mamája van. Milyen nagyszerű, kedves, finom, művelt asszony. És mennyit dolgozik magáért. Tudja, nem érdemli meg.

(Az anyám? Honnan ismeri az anyámat is? És milyen gyöngéd lett a hangja. Valami lappangó, az anyám felől kerülő melegség ért hozzám. És ez nem Andrea!)

Kábult álomrémülettel néztem. Ott állt a zongorára könyökölvé, elfordított fejjel, hosszú fehér nyakát meghajtva profiljának súlyos szépsége alatt. Antik szobor. És abban a pillanatban, hogy elhallgatott lepárolgott róla szavainak nyersesége. És mintha ő maga is eltűnt volna. Csak egy titokzatos szobor állt ott a szoba sok szobrai között és én úgy néztem, mint egy csodás alkonyi tájat: egyedül. Egyedül, egy hegytetőről messzire kinézve. Mintha nem volna élő valaki szemközt velem.

De akkor elkezdett grimaszokat vágni. Fintorgatta gyönyörű orrát, a száját félrehúzta. Tépte, marcangolta szépségét. Úgy, mint nyers beszédjével. Nem akart szép lenni.

— Mit bámul rám? Talán tintás az orrom hegye? Ugyan üljön már le a zongorához és nézzen kicsit a kótába, az okosabb! lesz. Micsoda komédiák ezek. Én megmondtam a papának, hogy maga nekem nem kell, de ha már itt van, hát erőltesse meg magát és viselkedjék úgy, mint más rendes ember. Tudja, megmondom magának, hogy ha itt együtt lesznek az emberek, ne fixírozzon megint úgy, mint a koncerten, hogy már oda akartam vágni a hegedűt. Igen, igen, mit ugrál? Azt mondom, ne bámuljon úgy rám, hogy az egész publikum azt nevesse. És ajánlom, hogy menjen egy szemorvoshoz és vizsgáltsassa meg a szemét, mert nagyon hamar könnyezik. Ajánlom a Dufeket. Délután négytől hatig rendel. Még ráért volna elmenni, mielőtt idejött. Akkor talán nem fog koncertteremben a pódiumon sirni? Nem szégyenli magát? Egy fiu sohase sir.

Kábult álomcsudálkozással hallgattam, tehetetlenül. Aztán ajtók nyíltak, vendégek jöttek. Fiatalemberek, lányok, korombeliek, olyanok is, akiket ismertem. Csudálkoztam, mint álomban, hogy ezek együtt

vannak és ismerik egymást. Mert én azt hittem, hogy Andrea csak mesziről látható, túl a kerítésen, kék iriszek között. De ez nem Andrea.

Hangos beszéd és nevetés lett. Gyanakodva néztem utána, a szemeken keresztül a maszk mögé néztem. Magas, vékony alakja hirtelen ideges mozdulatokkal cikázott a vendégek között; természetelene, nem emberi járással, mintha nem volna otthon testében, maszkjában! Úgy beszélt velük is, akikre nem haragudott, durcás, bigygyesztett ajkkal, groteszk nyersséggel, mint egy elkényeztetett, neveletlen gyerek. És egy cukorrózsaszínruhás, görbeorrú leány szaladt utána, mint egy alázatos kis kutya. És megjelent Wertheim Jakab úr is. Ott járkált körül hajlott háttal, sárga arccal. A gazdag ember, akinek sok malma van. Ő hívott engem ide. Miért? Talán ő tud mindent, talán ő csinál mindent? Mi van a másik leányával?

Meggyújtották a lámpákat és jegeskávét hoztak. A cukorszínruhás nagyorrú lány hozzám jön sietve, fontos arccal és süteményt hoz.

— Andrea küldi — sugja bizalmas mosollyal, boldogan, hogy Andreától megbízást kapott. — Azt üzenteti, hogy ne legyen olyan málé és ne felejtse el enni.

Boldogan és bizalmasan mosolyogtam vissza.

Aztán hangoltak. A kis cukorszínruhás ütogeti az á-t fölöslegesen sokszor és hangosan. Á—á—.

Mintha álmodtam volna, hogy tévedésből idegen helyre nyitottam be és most jönnek, rám néznek idegenül, haraggal és gúnnyal. De a sütemény?

Á—á—.

Andrea is itt van, de nem itt. Valahol vár szomorú hívó, végtelen tekintettel.

Á—á—.

A fal mellett lapulva sompolyogtam az ajtó felé. Már elértem, már ki akartam surranni. És akkor megzendült Andrea hegedűje. Andreaé, azé, aki a Sarabandét játszotta a hangversenyen, aki anyám sirja felett állt magasan fehéren.

Tudtam, hogy rám néz, hogy avval a nézéssel néz rám. Nem merem még visszafordulni, de éreztem nézését mint egy markot a torkomon.

Zongora is szól, cselló is. De Andrea hegedűje kitépte magát a trióból, kilépett belőle, mint a ruhából meztelenül a szoba köze pére: Andrea.

Felnéztem. Ott állt a zongora mellett. Ő. Nem az, aki az elébb felém jött, mikor egyedül voltam a szobában. Az másvalaki volt, valóságosan, testében más, első pillantásra felismerhetően. De most Andrea állt ott magasan a sok ember fölött, lágyan-biztos mozgásu testben otthon. És rám nézett és egymásra ismertünk. Egyenesen, mindenkin keresztül én reám nézett, mintha senki sem lett volna a szobában, meztelenül, egészen. És mosolygott. (Talán mikor a süteményt küldte, már így mosolygott.) Rám mosolygott fájdalmasan, tudóan, bocsánatkérően és belehajtotta fejét a hegedűbe, olyan puhán, olyan megadóan, olyan énnem. És a nézése! A nézése olyan volt, mint egy segélykiáltás.

(Folytatjuk.)

JEGYZETEK

A SZERZŐI JOG ANARKIÁJA ERDÉLYBEN

Írta: SZEZHŐ IMRE dr.*

A világháború következtében beállott politikai változásokat nem követhetik ugyanazzal a gyorsasággal nyomon a jogi változások is. Az állam; átalakulás politikai zavarai aránylag rövid ideig tarthatnak. De annál nehezebben szűnnek meg azok a zavarok, amelyek a jogrendben és igazságszolgáltatásban állanak elő akkor, amikor egy bizonyos terület államot cserél. Erdélyben és a Magyarországtól Romániához áthapcsolt területeken köztudomás szerint úgy akartak segíteni az átmeneti idők bajain, hogy a régi magyar törvényeket tartották továbbra is érvényben. Legalább is addig, amíg a jogi egységesítés munkája fokozatosan végbemegy. Ez a módszer tényleg megóvta az országrészt a jogrendszer hirtelen megváltozásával járó rázkódtatásoktól. Éppen a szerzői jog terén azonban a lehető legnagyobb anarkiát okozta.

Erdély új jogrendje a többi törvényekhez hasonlóan átvette a szerzői jog védelméről szóló 1884. évi XVI-ik magyar törvénycikket is. Ez a magyar törvény — habár nem áll a legmodernebb alapokon — mégis elég jól megvédi a szerzők érdekeit. A magyar szerzői jog alapelveit bizonyára nagyjában mindenki ismeri s ezért csak röviden említem a legfőbb pontokat. Jogi védelemben részeseül minden szellemi termék, amelyet nyomdai, fényképészeti vagy bármely más úton sokszorosítani lehet. Ide tartoznak elsősorban az írói művek, azután a zeneművek, képzőművészeti alkotások stb. Kizárólag a szerző rendelkezik a többszörözés, közzététel és forgalombahelyezés jogával. A védelem ideje a szerző halálától számított ötven évig tart. Ezután a szellemi mű közkinccsé válik.

A fordításokról már kissé komplikáltabban rendelkezik a magyar törvény. Ha egy idegen nyelven megjelenő mű szerzője a fordítás jogát fenn akarja tartani magának, akkor a következőket kell tennie: először a mű elején meg kell jegyeznie, hogy a fordítás jogát fenntartja. Azután a budapesti szabadalmi hivatalban vezetett szerzői-jogi lajstromba egy éven belül be kell vezetnie azt a nyilatkozatot, hogy a szerző által jogosított fordítást megkezdték, három éven belül pedig azt, hogy a fordítást befejezték. Ha mindez megtörténik, akkor az idegen nyelven megjelent művet öt évig tilos a szerző engedélye nélkül lefordítani. Szigorú jogi felfogás szerint tulajdonképpen nem lefordítani, hanem az engedély nélküli fordítást közzétenni. Vagyis a fordítási tilalom csak öt évre terjed. Ennek elmúltával bárki, bárminő idegennyelvű művet újból lefordíthat. Maga a fordítás szövege viszont ugyanabban az ötven éves védelemben részeseül, mint bármely eredeti mű. Vagyis, ha Gerhardt Hauptmann valamely darabját egy kiadóvállalat, mondjuk Németh Andorral az összes alakszerűségek betartása mellett lefordíttatja, akkor öt éven belül másnak nem szabad Gerhardt

* Előadta az Erdélyi és Bánáti Újságíró Szervezet 1921. szeptember 18-án tartott kongresszusán.

Hauptmann illető művét lefordítania. Öt éven túl bárki büntetlenül megteheti. Viszont a Németh Andor-féle fordítás öt éven túl is, ötven évig a szerzői jog védelme alatt áll, akárcsak az eredeti művek.

Eredetileg — a magyar jog szerint — a szerzői jogvédelem csak belföldi honosokra és azokra terjed ki, akik két évet meghaladó idő óta az állam területén laknak és adót fizetnek. Tehát a fordítások védelme is úgy értendő, hogy a belföldön a megjelent idegen nyelvű műveket védi fenti módon a törvény. Gerhardt Hauptmann például már csak úgy jutott a védelemhez, hogy Magyarországnak a főbb kulturállamokkal, nevezetesen Franciaországgal, Ausztriával, Olaszországgal, Németországgal, Nagybritanniával és az angol gyarmatállamokkal viszonzossági szerződése volt. Ezek szerint a francia, osztrák, olasz, angol, vagy német írók művei is épp olyan jogvédelemben részesültek a szerzői jog szempontjából, mint a magyar honosok szellemi termékei. Természetesen a magyar írók művei is a fentemlített államokban. Már itten hangsúlyozzuk, hogy Romániával Magyarországnak szerzői jogi viszonzossága nem volt.

A trianoni békeszerződés most már azt a helyzetet teremtette, hogy Erdélyt, a Bánátot, a Körös-völgyét, Szatmárt és Máramarost Magyarországtól Romániához csatolta. Mindezekben a területeken egyelőre a magyar szerzői jog érvényes. Ha azonban alaposabban szemügyre vesszük a dolgot, nyomban látni fogjuk, hogy csak névleg és látszólag érvényes, tényleg azonban nem.

Minálunk ugyanis a magyar szerzői jogot csak akkor lehet alkalmazni, ha a lecsatolt területeken elkövetett jogsértések elleni védelemre van szükség, ha a lecsatolt területeken történik a jogbitorlás. Kolozsvárt, Nagyváradon, Temesvárt s az összes egykori magyar impérium alatt állott területeken az 1884: XVI. t.-c. irányadó. Mihelyt azonban arról van szó, hogy egy erdélyi író művét Ausztriában, Németországon, Magyarországon vagy akárcsak Bukarestben teszik jogosulatlanul közzé, akkor rögtön egészen más a helyzet.

A trianoni békeszerződés, amely mindenféle politikától eltekintve, jogi szempontból is abszolút rendszertelen, a legcímlembb szabatoságot is nélkülöző szerződés, három helyen is említi a szerzői jogot. Az egyik rendelkezés Magyarországot arra kötelezi, hogy csatlakozzék az irodalmi és művészeti művek védelméről szóló 1886. évi berni nemzetközi egyezményhez. Ez a rendelkezés Magyarországra nézve azt a változást hozza, hogy Franciaországon, Ausztrián, Olaszországon, Németországon és Nagybritannián kívül, amelyekkel eddig is viszonzossági szerződése volt, viszonzosságba kerül Belgiummal, Spanyolországgal, a skandináv államokkal, Svájjal, Tunisszal és Libériá köztársasággal is. Sajnos, a bennünket Libéria köztársaságnál jobban érdeklő Romániával ezentúl sem kerül viszonzosságba, minthogy Románia mindeddig nem csatlakozott a berni egyezményhez.

A békeszerződés másik rendelkezését a 241. §. tartalmazza. Francia alassalgal összekeveri a szerzői jogot a szabadalmi joggal. Kimondja, hogy a szövetséges és társult hatalmak mindegyike fenntartja magának azt a jogot, hogy a magyar állampolgároknak az antantállamok területén szerzett vagy szerzendő szerzői jogát elismerje-e, vagy sem. Ez a paragrafus t. i. arra gondol, hogy amennyiben a háboru folyamán Magyarországon szabadjára fordították a francia, angol stb. műveket és adták elő a francia, angol szindarabokat, most retorzióképen a franciák vagy angolok, illetve a többi antantállamok a területükön lévő magyar szerzői jogdíjakat lefoglalhatják.

Romániára nézve a békeszerződés e pontja nem jelent változást. Románia és Magyarország között eddig sem volt szerző-jogi védelem, ezután sem lesz.

A trianoni békeszerződés ratifikálása óta szerzett művészi tulajdonjogokat viszont bizonyos mértékig az antantállamoknak is respektálniuk kell. Hiszen a békeszerződés elvben a békés állapotokat állítja helyre. De ezt a respektust is kiküszöbölheti bármelyik antantállam arra való hivatkozással, hogy közérdekét sérti vagy különös oka van rá.

A békeszerződés 247. §-a kimondja, hogy a lecsatolt terület lakói teljes épségükben maradnak ama szerzői jogoknak, amelyet a mai Magyarország területén már előzőleg megszereztek. Tehát Csermely Gyula ugyan román állampolgárrá vált, de a Toprini Nász című könyvére mégsem szűnt meg Pesten a szerzői joga. Viszont, amit ezután fog írni, arra jogilag Magyarországon semmiféle védelemre nem számíthat, mert Magyarország és Románia között nincs viszonzossági egyezmény, másrészt Románia nem tagja a berni egyezménynek. Romániát ugyanis az a szempont vezette, hogy neki nem érdeke a szerzői jog kölcsönös védelmét forszírozni a külfölddel. Anélkül ugyanis ingyen juthat hozzá a külföldi művek fordításához. Ez pedig sokkal nagyobb előnyt jelent számára, mint az a körülmény, hogy a külföld is ingyen fordíthatja le, ha akarja, a román irodalom termékeit.

Most jönnek a komplikációk.

A nemzetközi szerzői jog egyik alapelve ugyanis az, hogy nemzetközi szerző-jogi védelemben azok a művek részesülnek, amelyek a megjelenési hely törvényes feltételeinek eleget tettek. (Berni egyezmény 2-ik cikke.) Ennélfogva ahhoz, hogy egy erdélyi művet külföldön ne lehessen bitangjára lefordítani, az lenne szükséges, hogy az Erdélyben érvényes 1884: XVI. t.-c. 7. §. 3. pontjának 3. bekezdésében előirt beiktatást megtegyék.

De hogyan tegyék meg? A budapesti szabadalmi hivatalba nem mehetünk beiktatás céljából, mert annak immár Erdélyhez semmi köze sincs. Bukarestbe nem mehetünk, mert a román jog ilyen beiktatási intézményt nem ismer. A kolozsvári államtitkárságoknál szerzői jogi iktatókönyv nincs. Ha tehát egy erdélyi író fönn akarná tartani munkájának fordítási jogát, azt legjobb akarata ellenére sem tehetné, mert nem gondoskodtak arról, hogy törvényes kötelezettségeinek megfelelhessen. Ezen a helyzeten segíteni kell. Azonnal memorandumot kell intézni az igazságügyi reszorthoz, hogy nyisson a magyar kereskedelmi minisztérium 1884—28642. számú rendeletének megfelelő szerző-jogi iktatókönyvet itt Kolozsvárt.

Foglaljuk össze az eddig elmondottakat. Az erdélyi írás Magyarországon törvény szerint is védtelen, külföldön pedig tényleg az, mert nem lehet végrehajtani a szükséges formalitásokat. Sőt a jogosulatlan fordítások ellen még Erdély területén belül sem lehet megtorlást alkalmazni az iktatókönyv hiánya miatt. Tehát a lecsatolt részekben is csak az eredeti nyelven való oltózások ellen véd a mai jogállapot.

Romániának a külföldi államok közül Ausztriával, Belgiummal, Franciaországgal és Olaszországgal van viszonzossági szerződése. Amennyiben tehát az iktatókönyvet föl is állítanák, csak ebben a négy államban lehetne védelemre számítani.

Most már tegyük fel azt az esetet, hogy a mi nagyváradi vagy kolozsvári írásainkat elkezdik Bukarestben fordíthatni. Mi történik akkor? Első

pillanatban azt hinné az ember, hogy akkor mi a mi erdélyi szerzői jogunk alapján kereshetünk orvoslást. Csakhogy nem így van. Az erdélyi törvény 26-ik §-a szerint ugyanis a sértett fél perét a bitorlás elkövetésének helyére nézve illetékes, vagy pedig a panaszlott személye szerint illetékes törvényszéknél indíthatja meg. Ennélfogva csak Bukarestben, illetve a regátban lehet a bitorlási pert megindítani. A regátbeli törvényszékek pedig természetesen nem járnak el a mi erdélyi jogunk szerint, hanem kizárólag a regátbeli román jog szerint.

Ennélfogva ismernünk kell a román szerzői jogot is. Meg kell állapítanunk, hogy a román szerzői jog a lehető legtökéletlenebb valami, amivel az ember a jog terén találkozhatik, habár talán éppen ez nyújtja számunkra ezidőszerint a legtöbb védelmet. Arról szó sincs, hogy külön szerzői törvénye lenne. Hanem a büntetőtörvényben, a Codice Penálban a család fejezetébe van beillesztve négy paragrafus a szerzői jog védelmére. A 339. §. kimondja, hogy bármely írói mű, zenemű, rajz, festmény, vagy egyéb nyomtatás, metszet, illetve más úton sokszorosítható mű kiadása a szerző beleegyezése ellenére hamisításnak számít, minden hamisítás pedig büntetett. A 340. §. előírja, hogy az ily módon bitorolt művek eladása, Romániába való behozatala hasonló elbírálásban részesül. Ezután megszabja a büntetést, amely 26—500 leig, illetve 100—2000 leig terjedhet. Hogy eredeti műveknél, fordításoknál hogy áll a dolog, arról külön rendelkezés nincs. Ennélfogva a törvény szövegéből azt kell vennünk, hogy a fordítás jogosulatlan közlése is épp olyan delictum, mint az eredetié. A regátbeli joggyakorlat szerint a szerzői jogvédelem 10 évig tart. A regátban tehát tilos ezentul erdélyi írók műveit jogosulatlanul közzétenni, mert ott iktatási eljárás nélkül is védve vagyunk. A regátbeli szabályok október elsejétől kezdve állanak Uj-Dobrudzsára is, mint-hogy akkor ottan az ó-királyságbeli törvények lépnek életbe. Bukovinában az osztrák szerzői jog érvényes, amely előzékenyen védelmet biztosít nekünk, ha betartjuk a saját magunk megszabta beiktatási eljárást.

Végeredményben megállapítjuk, hogy védelemre csakis Románia területén számíthatunk. A csatolt területeken elkövetett bitorlással szemben a mi magyar szerzői jogunk szerint, az ó-királyságban és Dobrudzsában elkövetett bitorlással szemben a Codice Penal szerint. Magyarországon semmiféle védelemre sem tarthatunk igényt. Ott egyszerűen átvághatják dolgainkat éppen úgy, mint mi az övéket. Külföldön sem léphetünk fel. Általában véve azért, mert Romániának sincs a külfölddel viszonyossági egyezménye, abban a négy államban pedig, amellyel ilyen egyezmény van, azért nem, mert nem tarthatjuk be az alaki szabályokat.

Örvendetesnek és fontosnak kell tartanunk azt a körülményt, hogy a jogi vídtelenség dacára Erdély és Magyarország a régi kulturális kapcsolatból kifolyólag megbecsüli egymás szellemi munkáját. Így pl. az erdélyi színházaknak esükbe sem jutott, hogy megtagadják a tantiemek fizetését.

Mindenesetre arra kell törekednünk, hogy Románia törvényhozása mielőbb egységesítse a szerzői jogot. Ennek pedig legcélszerűbb módja az volna, ha csalakoznék a berni egyezményhez.

A HÁBORÚ FETISZMUSA

1.

Egy jólnevelt szociálistának azt kell vallania, hogy a világháborúnak csak gazdasági okai voltak s a nagy néptömegek kedvük ellenére vonultak fel a harcterekre.

Nem hiszem, hogy jó szolgálatot tesz a béke ügyének, aki behúnyja a szemét a valóság előtt. A gazdasági érdekek valóban uralkodó fontosságúak, de akinek az igazság kedvesebb a dogmainál, annak meg kell látnia, hogy a tömegek igenis lelkesedéssel fogadták a hadüzenetet. S e lelkesedés nem politikai megfontolásokból táplálkozott. Nem politikai lépések helyeslése volt az, hanem elsősorban — Balázs Béla kitünő szavával élve — „lelkesedés a történelemért“

2.

A háborús évek egy még nem méltatott jelenségére akarom felhívni a figyelmet: a háborús fetiszmusra, fetiszmuson ez esetben valaminek, az értékével nem indokolt, vallásos színezetű, irracionális tiszteletét értve. Ilyen fetisztikus jelenségnek tartom a harctéri vonatkozású tárgyak (emlékérmek, fényképek, srappellhüvelyek) túlzott gyűjtését. Minden érdekes volt és becses, ami a legcsekélyebb összefüggésben állott a háborúval, pusztán ez összefüggésénél fogva. A legerősebb, mindent nevezetessé avató hatása persze a harctérnek van. Hány embert hajtott ki a frontra ez a „lelkesedés a történelemért“ s vajon volt-e középiskolát végzett katona, aki ne valami megilletődött várakozással és lesbenálló önmegfigyeléssel ment volna a harctérre? Nem ismertem „intelligensebb“ embert odakünn, aki ne vezetett volna

naplót; s ami ezeket a háborús jegyzeteket a békebeliektől megkülönböztette, az a páratlan aprólékosságuk; mert most a máskor észre sem vett, legközönségesebb funkcióink is mind dokumentummokká emelkedtek, pusztán, mert a harctéren végezzük őket. Hát a hősi szakállakra emlékeztek-e még a háború elejéről? Le kell leplezni ezeket is: a legrosszabb viszonyok közt is akadt öt perc a borotválkozásra. De ezek a katonák *gyűjtötték* akkor a szakállukat; úgy érezték, a történelem fuvallata lengedez torzonborz szőrözetük közt. Az Isonzo partján voltunk egyszer; hát a század két önkéntese bement egy éjjel a vízhez, telemerte a kulacsát s aztán a szabadságramenőkkel hazaküldte. A szülei nagy zavarban lehettek, mitevők legyenek e vízzel. Emléknek küldik haza, mondta a két önkéntes. Emlék? De miben különbözik ez a víz a többi vizektől? Emlék, — egy liter emlék?! Elvégre van emlékek más, mint amire emlékszik az ember?!

Minek köszönhette mégis az Isonzo vize e megtiszteltetést? A praktikus értékének, ugye nem. Csak annak a tudata, hogy a híre: folyóból való víz, különböztette meg a többi vizektől; ennek az elgondolása kelt némely emberben, kisebb-nagyobb mértékben talán mindben valami kéjes borzongatótól kísért áhítatos megbecsülést. S a felsorolt sok különböző eszt, az éremgyűjtés és szakállnövesztés összetartozósága abban van, hogy ez az érzés mindegyiknél megáltható.

Kezdetről fogva gyűlöletesekiek és visszataszítóknak és sértőknek éreztem mindezen fetisztikus jeನೆgeket. Miért? Mi rossz van abban,

hogy valaki hazaküld egy félliter Isonzo-vizet? Hiszen békében is volt efféle fetisizmus. A múzeumok létesítése, a történelem létesítése részben itt találja a gyökerét; a történelmi nevezetességek megbecsülése s a láttukra érzett kejes megrendülés mind rokonérzések. De nem ilyen fetisizmus e részben egyáltalán minden gyűjtés, sőt minden napló- és versírás? Eszembe jut egy *Szép Ernő*-vers: „Egy órát életemből, Egy órát most hadd tegyek el, O napjaim hogy elszaladnak, Emlékbe írom ezt magamnak, Hiszen mást úgy sem érdekel“. („Emlékbe“). Gyűlöletesek-e ezek az esetek is? Nem.

De mindig elevenen érzetem, hogy az először felsorolt eljárások megannyi burkolt térdrehullás a háború szentsége előtt, egy-egy leplezett újjongás afölött, hogy itt a háború, a történelem és az örökélet. A két önkéntes meg volt győződve róla, hogy ők ellenségei a háborúnak s nem látták, hogy az Isonzo-víz imádásával a háborút igenlették a békével szemben. A háború nyilván — tudtuk nélkül — valami titkos szükségletüknek kiélégülést nyújtott.

Ez a szükséglet, azt hiszem, a *halhatatlansági vágy*. Ama fetisiztikus esetek megcsalottjai mind úgy érezték, hogy a história szekerén ülnek. Mikor a háború kiütött, nem arra gondoltak a tömegek, hogy ez az ár el fogja öntení a házaikat, hanem hogy — hahó! — a történelem, a nagy, az igazi „történelmi idők“ fenséges árjaival sodródhatnak; s tisztán látom, hogy ez az érzés és nem lepézeltség, nem politikai meggondolások, még csak nem is elsősorban hazafias remények, újjongott, vonaglott a háború éltetések mélyén. Nem is

lehetne másképp megérteni, hogy emberek, akik elméletben teljesen pacifisták voltak s a háborút eszközkel teljesen elítélték, meglepődve észlelték mégis magukban olykor — harctérremenéskor, stb. — ilyen fetisiztikus megrezzenéseket.

A speciálisan háborús esetekben még két más örök emberi érzést pillanthatunk meg: a *szenzációéhséget* és az *erőimádatot*. Amaz rokon az örömkereséssel; de nem azonos vele; mert igazában nem az élvezetek, hanem a nagy, különös, nem hétköznapi élmények (lehetnek szenvedések is) éhségét jelenti. Gyökerében mintha összefüggne a halhatatlansági vágygal; mintha a kielégítetlenség érzéséből származna, abból, hogy az életünk kicsiny és kevés. Az erőimádat is megfogam minden gyermeki léleken; amíg a gyermek gyenge lesz s kénytelen lesz érezni minduntalan az alúlmaradását, mindig imponálni fog neki az erő.

De ha ez így van, nem reménytelen-e akkor a pacifizmus? be lehet-e valaha is dugaszolni a militarizmus pszichológiai erőforrásait, mikor itt ily nyilván örökkévaló források dolgoznak? míg halál lesz a földön s a gyermekek gyengéknek születnek, nem maradnak-e meg mindig az említett érzések is? Ki tudná ezeket kiirtani belőlünk?

3.

Érthető, hogy halhatatlansági vágyunk a háborúban valami különös kielégülési alkalmat érzett. Ebben a főbűnös az *irodalom*: az fertőzte meg valamennyiünk fantáziáját úgy, hogy a háborút nagy-szerű és poétikus dolognak képzeltük. Elsősorban a *történelemírás* szokott modja. Nemde egészen világos, hogy minden törté-

nés lehet történelem; csak a mi szempontjainktól függ, hogy a történesek végtelen területéből melyik részt hasítjuk ki. Kihasíthatom a föld változásait is, a kutyák történetét is. Már most tisztára véletlen, hogy a történetírást eredetileg királyok, hadvezérek, városok a maguk hadítettei dicsőítésére, birtokaik, jogaik igazolására kezdték íratni; innen származik a tradíció, hogy a történelem mindmáig elsősorban csatákkal, hadítettekkel foglalkozik s innen az optikai csalódás, mintha ezek volnának csak a történelem igazi tárgyai s ezek a történelem. De ugye a gőzhajó feltalálása, sőt egy csatorna építése van annyira fontos, mint pl. Olaszország hadüzenete? De hiába: valamennyiünk látása rosszul van szoktatva már ebben az irányban.

A történelemírásnak ezt az akaratlan hamisítását aztán még megtoldotta a *szépirodalom*. A költészet volt valóban mindig a militarista látásmód nagy élelmiszerszállítója. A középiskola a világirodalom legkardcsörtetőbb részével, a latin költészettel tölti meg az ifjú képzeletet, holott annak alig van más ideálja, mint a hősiesség. A mi irodalmunk, mint többen észrevették, sokban hasonlít a rómaihoz: s a tanterv még ki is emeli belőle a Zrínyiaszt, a Zalán futását és társait. Azt hiszem sokan meghökkenhettek nálunk, olvasva, hogy az entente hunnoknak és Attilának csúfol bennünket; — hogyan, hát ezek csúf szavak?! És nem dagadt-e szűk mellénye alatt a magyar fiú melle, mikor ama nemzeti hősről hall, aki egyszerre nem kevesebb, mint két halott törökkel a foga közt járta táncát a hullák fölött? S ha arra a sok csataleírásra gondolunk,

amit különböző eposzokban békében olvastunk, könnyű megérteni, hogy valóban pacifista szellemű írók is ha valami nemes és nagy erőfeszítésre gondoltak, a csata képe jelent meg rögtön a fantáziájuk előtt; s hogy — mit mondjak még — a Zimmerwaldi kiáltvány is egész festői páthosszal nézvéen a harcteret, „gőzölgő csatatekről“ beszél. Mindez úgy készít elő bennünket, hogy a háborúban többé-kevésbé mindenki — még Ignotus is — szenzációkat várt. (Emlékezzetek vissza a háború elejére!) A sturmot például mindenki valami mámoros elragadtatásnak képzelte. Mondani sem kell, hogy mindez örült hazugság. A háborúban csak a külső mennyiségek, (hadseregek, pénzüsszegek) nagyok, az élmények nem. Ma már mindenki látja, hogy ép ellenkezőleg kicsinyesek lettünk (a „nagy idők“ legérdeklőbb beszédtémája például az élelmezés lett).

4.

De eszerint csak történelmi véletlen s nem örök szükségesség, hogy e halhatatlansági vágy ép a háborúban keres kielégülést. Akkor talán lehet változtatni is rajta.

Mivel nevel bennünket az irodalom oly háborúszomjasakká? Azt hiszem, akaratlanul is így nevel. Nem csak a háborúdicsőítő, a háborúellenes is. Példa rá *Andrejev Leonid Vörös Kacaja*. E rikitóan háborúgyalázó könyv a romantikus tulzásaival csak még jobban felcsigázza fantáziánk kíváncsiságát, sőt vonzalmát is a háború iránt. De azt gondolhatná az ember: a romantikus ábrázolás persze hogy így hat, de hátha a realiztikus?! hátha a hü detai-

lokkal rajzolás, amely meguntatja, mily kicsinyes és sivár a harctéri katona élete, több sikerrel járna? *Wilde* nagyon okosan írja valahol: „Ameddig a háborút valami rettenetes dolognak tekintik, mindég valami varázst fog gyakorolni az emberekre. Ha majd megmutatják, hogy közönséges, népszerűsége meg fog szünni“. Valóban e szempontból sok gyalázatot követtek el. Elöttem például kétségtelen, hogy a *Molnár* rendes haditudósításainak szemforgató szentimentalizmusa és az a hazug beállítása, mintha a fronton még az *Iliás* költői állapota uralkodnának (hogy pl. ép *Galícia* északnyugati csücskében járt, mikor hallotta, hogy *Galícia* délkeleti sarkában van egy őrmester, aki borzasztó vitéz ember, az oroszok is mind ismerik, félnek tőle és egyenesen utaznak rá) ép olyan háborús uszítás volt, mint a *Rewentlowoké*, csak indirekt, burkolt s ezért hatásosabb, de viszont még álnokabb és kézőkölboszorítóbb. Valóban: nem volna-e kijózanító megmutatni, hogy a sturm nem extázis, hanem futás közben az ötkoronás kártyadóságára gondol az ember? Ehez az emberi, detailokkal ható ábrázolásmódhoz legközelebb áll a *Tolsztoje*, *Barbusse-é*, *Móricz Zsigmondé*. De nem lehetne-e ezt még következetesebben megcsinálni? Azt hiszem, nem. A művészet nem képes a közönségességet, a sivár kicsinyességet feltüntetni; mert ha még úgy sikerül is neki, mégis (mert ez az ábrázolt sivárság már nem maga a sivárság, hanem annak a képe) már esztétikai hatást kelt, valami gyönyörfélést okoz s vonzást fejt ki a képzeletünkre. (Micsoda szociális szim-

pátiát ébresztenek pl. a sivarrajzu naturalista regények!) Igen, ez a művészet egyik paradoxona; a művész mindig *Midas* király, akinek kezében akarata ellenére is minden arannyá válik; a művészet az az *Athéne-tükre*, amelyben a legszörnyűbb élet *Gorgo* feje is kényszerűen megszépül. Ez a magyarázata annak is, hogy az irodalom valahogy azt az illuziót ébresztette, hogy a háború a sok gépszenczió világa. T. i. éhezni, fájni, izzadni a marsok alatt csupa sivár és rossz dolog is, de ha leírva szemlélem őket, bár halványan átérezem a velük járó hangulatot is, végeredményben mint szép dolgok jelennek meg előttem. Ezért nem véletlen, hogy e szenzációvárás elsősorban az esztétikát, az életet csak a művészetből ismerők nagy tévedése volt. S ez egyszersmind súlyos bizonyíték amellet (mert a parasztság ment volt e hóbortoktól, csak a középiskolát végzettek voltak megfertőzve), hogy valóban az irodalom volt a főbűnös a háborus hangulat megteremtésében.

Tehát bár pusztá esetlegesség, hogy a halhatatlansági vágyunk ép a háboruban remélt megváltást, az irodalom részben szükségyszerűen idézi elő ez esetlegességet. Mit lehet tenni ez ellen? Sokat ígéro s a legtermészetesebb ötlet a történelemírás átalakítása csaták történetéből az egyéb viszonyok történetévé; ez eloszlatná azt az ostoba tévedést, hogy csak a háború történeti idő. Ami a szépirodalmat illeti, láttuk, a háborúellenes ábrázolás nem hozza meg a kívánt eredményt. Mert nem gyűlöletet akarunk, (a gyűlölet veszedelmes), hanem kö-

zönyt. A hallgatás tehát az egyetlen, amit a művészet a háború ellen tehet. De persze nem parancsolhatunk hallgatást a művészre. Megtehetjük azonban azt, hogy nem terjesztjük a háborús tárgyú műveket. Ki velük az iskolából! Elvégre ha lehet üldözni a festményeket, amelyek az emberi test szépségeit ábrázolják, mennyivel több joggal lehet küzdenünk a háborúszépités ellen! Mert ez az igazi pornográfia. Ebben az értelemben kellene átdolgozni a tantervet. Nem az aktokat, a csataképeket kell eldugni a gyermek elől!

De mert ez az eljárás nem lehet teljes, másképp is kell gondoskodnunk róla, hogy a másik kétháború-éltető forrás, a szenzációéhség és az erőtisztelet is jóra forduljon.

Hogy a szenzációéhségünk meg ne tévesztessék, mint láttuk, a művészet csak egyet tehet: hallgathat. A felvilágosítás arról, hogy a harctér élete valójában a legunalmasabb, legszenzációtlanabb élet (cenzurázttatok volna csak a bakák leveleit!), nem igen használ. Többet tehetne a társadalom, ha berendezne egy olyan életet, amelyben nincs nyomor, de vannak bőséges életörömök, valószínűleg nem burjánzanék fel a tömeglélekben az a kalandos, beteges szenzációsovárgás a háború képzetére. Talán jó volna az a művészet-áthatotta élet, amiről Raskin álmodot.

5.

A háborúimádat harmadik forrása az erőimádat. Ez a forrás is mindig bugyogni fog, míg emberi gyengeség lesz. Hogy valóban gyengeségünk miatt tiszteljük az erőt, mutatja az is, hogy ez

az érzés a leggyengébbeknél: a gyermeknél s a „gyenge nemnél“ van leginkább kifejlődve. De mert ez az érzés örökkévaló, örökké a háború malmát kell-e hajtani? Azt hiszem, le lehet azt vezetni más irányokban is. Az egyik irány: a sport. Ezzel is összefügg lehet, hogy a legsportolóbb államok (Anglia és az Egyesült-Államok) egyszersmind a legbékésebb szelleműek. Igaz, a sport kultusza nem tudja teljesen pótolni a hősiességét, mert hiányzik belőle az erkölcsi elem. De viszont mennyivel nagyobb mértékben megtalálható emez a béke hétköznapijain, a laboratóriumokban, az önfeláldozó orvos, a nagy eszmék vértanúi, a nagy utazók egyéniségében! Csak rá kellene mutatni erre. De sőt mennyivel mélyebb hősiességet gyakorolhatunk mindannyian naponta egy-egy kívánságunk, szenvedélyünk leküzdésében, egy megalázkodásban, mint amennyit a védkötelezettség korának mindenkülső parancszoára tevő hadserege művelhet!

6.

— De miért éreztem, kérdelem még végül, azt a bősüült ingerültséget, azt az ökrendezettető undort ama „förtelmes“ ujjongással szemben, mikor nyilván az én lelkemben is megvolt az a hozsannázás, amit gyűlöltem? Hiszen nekem amaz ujjongásnak csak külső tünetei voltak adva közvetlenül, hogy én ezekben a tünetekben ép a vallásos megrezzenés főntebb kifejtett érzelmeit olvastam belé s hogy én ezeket az érzelmeket elemezni tudtam, csak úgy lehetséges, hogy bennem megvoltak, sőt bármikor felidézhetők. „Du gleichst dem Geist, dem du beg-

reifest", mondja — bár más hangsúllyal a Föld Szelleme is Faustnak.

De hát akkor miért tett a másokban való megnyílvánulása oly idegessé? S ez a gyanu kél bennem: Epen azért, mert ezek az ösztönök bennem is megvoltak. De engem egyéb érzelmek és pacifista morálom az elítélésükre és elfojtásukra kényszerítettek és innen eredhetett bennem valami szenvedélyes irigység azok iránt, akik háborus ösztöneiket, erkölcsi cenzurától meg nem fékezve, szabadon, boldogan kiélhették.

A végeredmény tehát, hogy a háborúimádatnak örök forrásai vannak, amelyeket csak nagy ügygyel-bajjal ha lehet más irányokba levezetni, de tökéletesen sohasem lehet; ha titokban, ha csak az önmegfeledkezés óráiban is, ha lopva is, de mindig fel fognak zendülni a háborus kürtök a lelkek mélyén s mindig megkötözöttnek és meglopottnak fogja magát érezni, aki nem fújhatja nyíltan és teli tudóval amakürtöket.

A praktikus tanulság? Mind-e fejtegetések csak a béke elérhetőségével szemben tettek kételkedővé, nem a béke ideáljának értékével szemben. Nem igen hiszem tehát, hogy a pacifisták küzdélme teljes sikerre vezethet, de ebből nem következik, hogy fel kell adni a siker megközelítése végett vívott küzdelmet. A béke vallásunk marad továbbra is, csak nem hitünk. KOMLÓS ALADÁR

ÁTNEVELŐDÉS

Ha összeszámítjuk azokat az embereket, akik úton-útfélen hol hivatalból, hol magánszorgalomból a megjavulást prédikálják, vagy azon kell csodálkoznunk, hogy az emberiség mindeztideig még olyan kevés jelét adta megterő hajlandóságának, vagy azon, hogy még

mindig akadnak emberek, akik nem unnak bele a szüntelen való vízeti prédikálásba. (Nono, azt én nem mondom, hogy aki vizet prédikál az titokban föltétlenül bort iszik. Utóvégre ilyenek is vannak; de a legtöbb erkölcsprédikátor jóhiszeműségéhez kevés szó fér s én lennék a legutolsó, aki ezt a kevés szót is valami szószéken elharsognám.)

A legtöbb ember — annálfogva, hogy sohse próbálta meg — nem is tudja, hogy milyen keservesen nehéz megjavulni. A megjavulás útja göröngyös és hosszú út. Néhol szakadásos, néhol hegyrefutó, de sehol sem következett. Arról meg szó sincs, hogy az embert hátbatalálná a szél; vízhatlan csizmát, komplett túristafölszerelést pedig azon a vidéken nem szoktak használni. Csupán egy van megengedve. A kálvária-járó ott és annyit akarhat rövidíteni az úton, amennyit éppen csak ki tud gondolni. Álmodozni ott sem veszedelmes.

+

Már az is hatalmas teljesítmény, mikor valaki eljut annak belátásáig, hogy bizony egy kis megjavulás nagyon is ráférne. Nagyfoku objektivitás kell ahhoz, hogy az ember magafölé emelkedjék s madártávlatból ítélje meg önmagát; pedig csak ilyenformán jöhetünk rá hibáinkra. Oh, az alkalmazkodó ember, aki sohasem képes a maga kis világának a falait áttörni, sem szabadulni attól a kényúrtól, kinek neve: Önerdek, mikor átfomálódik: nem a hibáit szokja le. Esetleg éppen az érenyeit; mindenesetre azokat a tulajdonságait, amelyek miatt léha versenyzésében új vízeken nem merítheti evezőit a mélybe s leszorítódik az első helyről. Hibákat fölismerni csak fölemelkedéssel lehet. — És sokan fölérnek erre a magaslatra, de nem mernek nekikezdeni a nyesegetésnek. A lábak erősségéből, a könyökök durvaságából, az öklök keménységéből, az ész furfangosságából mind lecsipne egy arasznyit a kérélfelhetetlen olló; s jaj, ezt nem szabad. Ha nem volna erős a láb, kemény az ököl, durva a könyök, furfangos az ész, bizony dögróvársra kerülne az élet cirkuszában. S jaj, ezt nem lehet. A magunk kicsiny élete többet húz a mérlegen, mint az aggodalmaskodó jószág. Hatalmas, pörölyös akarat az, amikor valaki megáll és neki indul megkeresni az Útat.

Az Út maga felkínálkozik nekünk. Tisztító álmok belerajzolják a szem szögletébe s átítatják vele az agy porusait. De ez még csak álom. Könynyes, vágó álom; egy sóhajtás: így kellene élni. Szembe állítjuk a mi életünkkel, de még nem a mi életünk. Bíráló szempont ez, amelyen keresztül szalad a gondolat, míg akarása válik s tövén lecsipi a buja növényű, mérges illatú lehetőségeket. Azokban a cselekvésekben, amelyek a gondolkodás itélőszéke előtt már kiállották a tűzpróbát, akkor, midőn még nem lendült ki a kar s szunnyadtott a tett, azokban mássá válik az ember. A társadalmi ember megjavul, átnevelődik. Csak akkor, csak néha út át az új átfestésen a letakart, lefojtott, lerétegezett lázongó bűn, mikor a szenvedélyek beleássák magukat az ész józanságába s a gondolat anélkül válik tette, hogy a megrettent jószág képes lett volna az út elállítására. Ilyenkor előtűnik a lélek ősmatériája, amilyenek teremtetett s kialakult, s ilyenkor próba tétetik arra, hogy az új bíráló szempont mennyire vált már a mi életünkkel.

Három mozzanata van ez új életnek. Az egyikben a feltört gondolatok kavarnak, az ösöztönök, amelyeknek megjelenését szabályozza a lélek Géniusza: a tudatvonás. Ide még felötölnek a lenyesni valók, a bűnök és vétkek, mert efelett nem uralkodik a spekulációba vésett új szempont, a megjavulás akarása. A második mozzanatot a nagy Rosta, amely az eszményekhez nem illőt a tettebe szökkenéstől visszatartja és a harmadik a tett: a társadalmi ember. A társadalmi ember csak tettekből áll; az egyéni ember az egész ember. Magától értetődik, hogy a teljes átnevelődés csak akkor fejeződik be, amikor a közbevetett rosta (bíráló szempont) kiválasztása nélkül már a gondolatok úgy bukkananak fel a tudatba, hogy azok akadálytalanul megvalósulhatnak; igen, mivel már az új élet, az új szempontok szerint valók. Csak akkor tekinthetjük tehát az *egyéni* embert egészen másnak, átnevelődöttnek, amikor az új szempont annyira beleivódott a tudatalattiba, hogy már a gondolatok fölbukkanásánál — ami lényegében akaratunktól független — érvényesül. Mert akkor valaki nemcsak tetteiben, hanem gondolataiban is mássá lesz. Arról

tehát, hogy valaki a társadalmi életben — lelkének tettekben való megnyilatkozásaiban — mássá idomult, megjavult, nem lehet arra következtetni, hogy az *Én* egésze is, az öntudatos lelki működések alapját tevő képek, gondolatok is mássá lettek. Ez csak az egész tudat alatt lefolyó működés lassú átnevelődésének lehet az eredménye, ami évtizedek munkája. Egy erős akaratú ember, ha ma megfogadja, hogy lemond a bűnről: holnapról kezdve állni tudja ezt, de a lelke mélyén talán élete végéig fognak küzdeni a bűnös gondolatok az akaratával, a Rostával a tettig jutásért.

Nincs nehezebb, hálátlanabb mesteriség, mint a tudatalattinak nevelése. Szent Agoston megcsömörödött ifjkorának buja kicsapongásaitól s remetévé lett, ám az Ördög, a Kisértő, az ő lelkének alapanyagát kitevő csábító gondolatok halálig kinozták. Amit a legerősebb akaratérő is elérhet, az nem sokkal több, mint a gondolatok fékmentartása, az állandó vigyázás a kapukra, amelyeken a gondolat kisorsranhat, hogy összelelkezzék az akaratral s megszüljön a tett. S ha a kapu elalszik? Egy ösöztönös, lázas pillanat egész életet tehet tönkre. Csak egy percen veszítse el valaki önruralmát, s már kész az ítélet róla: „kimutatta a foga fehérét, mondják népiesen, lelkének szennyeségét, azt, amit el akart rejtetni „az emberek megtevesztésére“.

A tudatalatti átnevelése több generáció vállaira nehezedik; egy emberöltő erre nem elég. Fehér arcu ifju megkezdí, s ha az akarat nem roskad össze az unokákban sem, egyszer csak megszületik a diadalmas új ember. Óh, hány emberöltő könnyein nevelődik ez az új ember!

Egyelőre bőven elég volna az is, ha az ember csak tetteiben válna mássá. Hadd forrjon a katlanban a bugyborékok hányo bűn, törje a lélek falát, a kapukat, a kijutásért, ha szétterül felette az erős akarat védőhálója, mint sötétszárnyu végzet. De mikor ez is olyan kétségbeesetten nehezül megpróbálták már százan, ezren, egyeseknek sikerült is valamire vergődni, de mihelyt a siker részlegesége néhány embert a tömegek élére bódított, a drága narkotikum elvesztette erejét. *Soha még senkinek nagy tömeget állandóbb időre átnevelni nem sikerült.* Hajdan minden új vallás, ma

minden új szekta világboldogító álmokkal indul s csakugyan, az első esztendőök mintha minden kísérletet igazolnának. Igen, mert a kísérleti közösségbe nagyobbjára olyan emberek tömörülnek, akik át vannak hatva az eszme nagyszerűségétől s van akarat erejük, hogy hívek maradjanak elhatározásukhoz. De már a fiaik, az unokák s kíváncskodón becsődültek nem ilyenfélék; azok szétbomlasztják az álmovarat, ami azt bizonyítja, hogy itt tulajdonképpen átnevelésről alig lehet beszélni, inkább csak egy helyes érzékű kiválasztásról, amellyel a szürke emberek tömegéből a kimagaslóbbak, a kiválóbbak külön kerülnek. Minden kísérlet eredménye, úgy látszik, ez a megállapítás: arravalókkal sikerül valami, híványokkal nem.

Szinte kétségbejítő, midőn valaki az emberiség megjavulását a tömegek lelkéből előtörő erőtlől várja. Önállóan meginduló megjavulásra csak az átlagon felül álló emberek képesek; a tömeg benne van és mindig benne marad az átlagban, ha valami ki nem lendíti őt onnan. Esetleg egy új, nagy próféta — talán a százegyedik — de talán a társadalom szervezetének átjavítása. Melyik a kettő közül? Vagy egyáltalán...

BALÁZS FERENC

ALEKSZANDR BLOK

A hetekben halt meg Petrográdon az oroszországi középkori költő generáció leghetségesebb képviselője: Alekszandr Blok.

Nevezhetnénk talán az oroszok Ady Endréjének; vezetője volt azoknak a tíz év előtti fiataloknak, akik új hangot és új gondolatokat vittek be az orosz költészetbe, mint nálunk a Nyugat. Elégedetlen emker volt Blok, lázadó polgár,akit nem a társadalmi és gazdasági helyzete, hanem az etikája és esztétikája vitt a lázadózók táborába és közel a forradalmárok táborához. Elégedetlen volt, mert tiszta embersége, az emberségében levő jóság, az egyenlő mértékű igazságot akarása nem engedték belenyugodni a 1900-as Oroszország rendjébe. Finomlelkű ember volt, aki megérezte a háború borzalmas voltát s a borzalmak egymásra-rohanásában megérezte a borzalmakat előidéző hatalom tarthatatlanságát. Az 1917-es polgári forradalom költője volt, mint nálunk Ady az 1918-as nemzeti

forradalomé. Békét, több igazságot, több szeretetet és kevesebb kancsukat óhajtó gondolatvilága ebben a tömegmegmozdulásban szabadult fel először; Blok ekkor találta meg önmagát és ekkor alkotta még két legjelentősebbalkotását.

Pártjának, a szociálforradalmároknak (menysevik) moszkvai folyóiratában, a Nase Put-ban („A mi útunk“) a forradalom első idejében jelent meg előbb a „Dojenadcaty“ (Tizenketten) majd a „Szkity“ (Szittyák) című nagyobb költeménye. A hajnalodó új kor öröms, bátor, nagy kiáltása volt ez a két vers. A „Tizenketten“ az orosz paraszti panaszos-dalok különbözőes naív ritmusában megírt története tizenkét vörös gárdistának: a háború, a cári börtönök, a kancsukás kozákok ellen lázadó orosz nép szimbolumának.

A „Szittyák“, amely a brest-litovski béketárgyalások alkalmából született, a jobb orosz intelligencia kiáltása Nyugatra. Szittyáknak nevezi az orosz népet, amely „örkődik két ellenséges faj, a mongolok és európaiak közt“.

„Ó régi világ! . . .

Megállsz bölcsen, mint Ödipusz

A Szifnksz előtt e régi talánnyal!“

„Oroszország — Szifnksz:

Fekete vérrrel öntözött.

Néz, néz, néz reád

Gyűlölettel és szeretettel“.

„Úgy szeretni, ahogy mi szeretünk
Közületek senki sem szeretett
Elfeledtetek, hogy van szeretet,
Mely éget s rombol is“

„Utoljára — eszmélj régi világ!

Utoljára hív testvéri lakomára

A munka és béke testvéri lakomájára

A barbár lant!“

A két nagy költemény 1918 óta oroszországi kiadásain kívül Berlinben két kiadó-cégnél, Szo iában s „Szittyák“ Zágrábban is megjelent.

Blok alkotó ereje ennél a két költeménynél megtorpant. Meggyőződött menyevista volt, emellett filozofáló szép lélek, aki amikor a bolsevisták forradalmi következetességét látta, megriadt a valóság egyetlen ridegségétől. Ő, aki elméletben egy új világot harcolt, a forradalomtól az új világ minden szépségének megvalósulását várta: a békét, a tiszta, öröms testvériséget, szeretetet, egyenlőséget. A tények azonban nem ezt hozták s Blok megriadt az új harcoktól, a polgárháboru-

tól, diktatúrától. Heine fordításában keresett menedéket, de a valóság elől nem zárkózhatott el teljesen: részt kellett vennie a dolgokban, Tagja lett a szabad filozófiai társaságnak, a költők egyesületében elnökké választották, előadások tartására kérték föl s Blok az elméletnek adta át magát. Tanulmányokat írt (Oroszország és az intelligencia; a régi rezsim utolsó napjai stb.) 1920 szeptemberében a petrográdi Művészházban előadás sorozatot tartott. Ramzesz címen egy történelmi színművet írt és csak 1920 végén kezdődő gyomorrákJával kezdte írni „Megtorlás” című költeményét.

Osszegyűjtött verseit a petrográdi „Alkanoszt” adta ki („Jambusok”; versek 1907—1914-ből és „Hajnal”, versek 1907—1916-ból).

Ebben az évben jelent meg Berlinben egy keserű humorú szimbolikus játék a „A szerelemről, a költészetről és az állami szolgálatról” címmel.

Életformáinak teljes kiélése, gazdagon indult munkálkodásának betetőzése tulajdonképen csak most kezdődött volna, amikor a kül- és polgárháborúk elsimultak s a kedélyek is kezdenek megnyugodni — s a gyógyíthatatlan betegség éppen most vitte el az életből.

Oroszország a forradalom romantikus költőinek legnagyobbját veszítette el benne; a „Tizenketten” és a „Szittyák” legszebb művészi emléke marad az 1917-es nagy napok felviharzó forradalmi romantikájának. A szovjet a maga halottjának tekintette Blokot s bár az ellenfél táborába tartozott politikailag, megadta neki a nagy harcosoknak járó tiszteletet. MÁCZA JÁNOS

ROMÁN JOGTUDOMÁNYI FOLYÓIRATOK

Kiss Géza: A jog és szociológiai viszonya.

D. Gusti: „Arhiva pentru știința și reforma socială” c. folyóiratának (București) III. évf. (1921. ápr.) 1. füzetében.

A szerző szélesen felépített tanulmányában, amelynek megjelenéséről röviden hírt adtunk a modern szociológiai kutatásoknak azokat az eredményeit és tudományos követeléseit tárgyalja, melyek a jogtudomány konzervatívizmusának és általában elmaradottságának kiemelésével vannak kapcsolatban.

Vizsgálat tárgyává tévén a szociológiai

viszonyát a jogpolitikával, jogbölcsezzel és a pozitív jogtudománnyal: főként ez utóbbi kérdés elemzésének szenteli tanulmányát. Ennek rendjén megállapítja, hogy az úgynevezett szélső szabadjogi irányzat követeléseit tulzatosak és a jogtudományt lényegében támadják meg. A törvényhez kötöttség és a törvény kötelező erejének elismerése a jogtudomány és a jogalkalmazás módszerének alapfeltételei.

Miután így ezt az irányzatot szerző elveti, azt a problémát igazolja, hogy vajon mennyiben lehet egyszerűt a modern élet támasztotta követelményeket, a jogalkalmazás méltányosságát, a jogelmélet életképességét és gyakorlatosságát érvényre juttatni, másrészt a hagyományos formalizmustól, szkolaszticizmustól és élettelen dogmatizmustól szabadulni anélkül, hogy a törvényhez kötöttség elvén részt vessünk?

E súlyos probléma megoldási módjainak kutatását szerző széleskörű jogtörténelmi elemzések segítségével kísérli meg. Rámutat azokra a történelmi jelenségekre, melyek a jogiformalizmus nagyranövéséhez hozzájárultak (glosszatórok, kanonisták, Montesquieu államhatalmi elmélete, stb.) úgyszintén azokra a tudományeredményekre, melyeket a jogelmélet és jogalkalmazás életképessé tétele tekintetében már a görögök (Aristoteles elmélete és rómaiak elérték. Támaszkodva e kutatások tanulságaira, levonja végső következtetéseit, melyek megvonják a szociológia és jogtudomány egymásközötti határait.

Kiss Géza mély és rendkívül értékes tanulmánya szerves továbbfejlesztését tartalmazza annak az elméletnek, melyet szerző a külföldi tudomány által elismert számos más értekezésében (különösen: Billigkeit und Recht, Berlin, 1910., Gesetzesanslegung, Jena 1911.) felállított; legutóbb Equity and Law c. értekezésében, mely mostanában jelent meg a bostoni „The modern legal Philosophy Series” IX. kötetében.

A folyóirat ugyanezen számában jelent meg a világhírű jogtudósanak Ehrlich Eugen csernovitzki egyetemi tanárnk nagyérdékű tanulmánya az osztrák-magyar birodalom szebomlásáról. A folyóirat szerkesztője meglehangu üdvözléssel köszönti Kiss Géza és Ehrlich dolgozatait, mint „első megnyilvánulását az etnikai kisebbségek tudományos képviselői részéről kifejtett közreműködésnek”.

KÁDÁR IMRE